САРСЫН—СААС УОННА ҮЛЭ БЫРААҺЫННЬЫГА!

САНА ОЛОХ

ЧУРАПЧЫ УЛУУЬУН ҺАҺЫАТА

ХАҺЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№№ 49—50 (8311—8312). ☆ 1998 сыл ыраах устар 30 күнэ. Чэппэр. ☆ Сыаната—2,022 солкуобай.

САРГЫЛААХ СААҺЫНАН, КҮӨХ МААЙЫНАН!

Улуус бары олохтоохторун сандаҕ саас бырааһынныыгынан—Пиэрибэй Маайынан Улуус Мунньаҕын, улуус дьаһалтатын аатларыттан итинник эҕэрдэлиибит!

Саха киһититэр бу саасҥы кэм—ыам ыйа уйгулаах сайын ылдьыттан быһыытынан үөрүүнэ-көтүүнэ, өрө көтөҕүллүүнэ көрсүүлэр. Адыс ыйдаах кыыдаанаах кыһын кэнниттэн айылҕа бараҕан тиллэр, иьхргуһун тыллар, от-мас көтөрөр, көтөр-сүүрэр кэлэр, айылҕа оҕото—киһи тэҥнэ сүрэхэ көтөҕүллэр, кута-сүрэ үөнүстэр кэтэһиллэҕэ барэ кэмэ.

Улуусуут дьоно биллиэхэ уустук кэмнэ экономикабыт, олохпут уйгута туһугар ыһыы өссө туруулаһан улаатыахтэрэ диэн биэрэ эрдэбитин биллэрэбит.

Эмиэ барыыгытыгар ыраас халлаана, ыччакка эрэлэ, дьолу-соргуну баҕарабыт.

Улуус Мунньаҕа, улуус дьаһалтата.

■

Петр СИВЦЕВ

СААС ЭРЭ!

Чаҥ кырыа ирэрэ,
Халыҥ муус көҥүлэ,
Күн чаҕыл эмчэрэ,
Чахчыта, саас эрэ.

Айылҕы тиллэрэ,
Дьон-норуот эрэлэ,
Күөх сиргэ үүнэрэ,
Чахчыта, саас эрэ.

Дьон сэргиэ кэрүөҕэ—
Сыһыага, күрүөҕэ
Дьыл саҥа төрүөҕэ,
Чахчыта, саас эрэ.

Кыаттаах күйгүөрэ,
Күүс үлэ түрбүөнэ,
Дьыл дьиэти түгэнэ,
Чахчыта, саас эрэ.

Кыыс ыччат кэйэрэ,
Кэтэһэр да кэмэ,
Олохпут күүтэрбит,
Чахчыта, саас эбит!

Чурапчы сэлиэннньэтигэр Кыайыы 53 сылыгар аналлаах бырааһынныыгы ыытыы программата

Ыытыллар сирэ: военкомат тоҥторо.

1. Кыайыы күнүгэр аналлаах үөрүүлээх эйэтин.
2. Сэриигэ олбүттэргэ аналлаах паамятанныыкка венок ууруу.
3. Эҕэрдэ концерт.
4. Тэриллэлэр икки ардыларыгар сүүрүүгэ күрэхтэһии (эстафета).

Сэлиэннньэ олохтоохторун айтыыбыныгар кыттыыны ыларгытыгар ыныырабыт!

ЧУРАПЧЫ СЭЛИЭННЬЭТИН ТЭРИЛТЭЛЭРИН ИККИ АРДЫЛАРЫГАР КЫАЙЫЫ КҮНҮГЭР АНАЛЛААХ ҮГЭСКЭ КУБУЛУЙБУТ ЭСТАФЕТА БАЛАҺЫАННЬАТА

1. этап—оскуола үөрэнээччитэ 1 кылаас—30 м
2 этап—оскуола үөрэнээччитэ, 7 кылаас—100 м
3 этап—дьахтар, 18-24 саастаах—200 м
4 этап—эр киһи, 18-29 саастаах—400 м
5 этап—дьахтар, 25-29 саастаах—200 м
6 этап—эр киһи, 30-34 саастаах—400 м
7 этап—дьахтар, 30-34 саастаах—200 м
8 этап—эр киһи, 35-39 саастаах—300 м
9 этап—дьахтар, 35-39 саастаах—100 м
10 этап—эр киһи, 40-45 саастаах—200 м
11 этап—дьахтар, 40-44 саастаах—60 м
12 этап—эр киһи, 45-49 саастаах—100 м
13 этап—дьахтар, 45-тэн үөһэ саастаах—60 м
14 этап—тэриллэ салайаччыта—100 м

Хос быһаарыы: тэриллэлэр быйыл муус устарга спортивнай күрэхтэһиигэ кыттыбыт түөлбэлэриттэн хамаанда туруораллар. Күрэхтэһээччиттэн паспорт, оҕуттан төрөөбүтүн туһунан сибидиэтэлистибэ ирдэниллэр.

Чурапчы сэлиэннньэтин управленията.

СЭРИИ КЫТТЫЫЛААХТАРЫГАР, ИНБЭЛИИТТЭРИГЭР

1941—1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Кыайыы 53-с сылыанан сибиэстэлэр СР Президиэнэ М. Николаев 1998 с. муус устар 24 күнүгэр туһааннаах Ыйаахха илии баттаата. Ыйаахха, быстахтык ыллаахха, 1941—1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитин инбэлиитэригэр уонна кыттыылаахтарыгар 1 тыһ. солк. бинэ бириэмиэлэх харчынан төлөбүр ахорор туһуран этиллэр.

Төлөбүр 1998 с. ыам ыйын 8 күнүгэр диэри оголоҥнуулуохтаах.

НОРУОККА АНАММЫТ ОЛОХ

ДЬОКУУСКАЙ. Муус устар 23 күнүгэр Ленин проспектаҕа 23 №-гэр, Саха сирин уһулуччулаах историкученайа, профессор, общественнай деятель Георгий Башарин олорбут дьиэтигэр, өйдөбүнньүк дуоскана аҥы сиэрэ-туома буолла.

Г. Башарин кэнэҕэски кэлэйиэлэртэ 500 бэчээттэммит үлэни, оо ыйытар аграрнай историяҕа, социальнай-экономическай сыһыанайыыларга, сири оноруурга, сүөһү иитиитигэр, Саха сирэ Россия составыгар киириитин проблемаларыгар уоллаа сыһыаннаах 18 бөдөҥ монографиялара суруйан хаалларбыта. Кини саха бастакы суруйаччыларын Өксөкүлэх Өлөксүйү, А. Софроновы, Н. Неустроевы уиньуктаах үйэн мөккүөргэ хорсуйкук туруулаһан кэпсээбита. Кэлэр сылга Саха государственнай университетэ Г. Башарин тэрийбит история куруһуогун 40 сылын бэлиэтиир. Бу куруһуоктартан саха бүтүн кэлүөнэ историктара үүнэн тахсыбыттара—40 докторлар уонна 60 наука кандидаттара.

Эмиэ итэ күн СГУ-га «Башаринскай аҕыстар» буоллулар.

СИА.

ӨРҮСТЭР, ҮРЭХТЭР ТАҺЫМНЫАХТАРА: СЭРЭКИЭҕИҢ!

Бүлүү эпэр улуустар былырыын уутан улахаммыт эмсэҕалэбиттэрин маассабай информация средстволара нөмүөнөрилэриттэн, биэриилэриттэн биилэбит. Итэ эпэр хаһаайыстыбалар сылы эргичча улахан ноҥноҕо көбүлүннүлэр. СР Правительствотын нөмөн аналы комиссия үлэлээтэ.

Кырдьык, уу турбэннэр, бөлөхтөннүк айыннык буолан, харыны да үөскэтэн сөп. Анал сулуусна үлэлиттэрэ, сорох воруот билгөлөттөрө да сурунаалларынан, быйылгы уонна кэлэр сылларга Саха сирин өрүстэрэ «хараҕтарын» хаһаанчыгыттаҕар да кэтэтиллэр воруохтэрэ, хоту муораларга сүүмэн улахан уу кутуллуоҕа, улуу Өлүөнэ уутун былаһын тухары үрдүк ходуһалары ыалаҕа. Оттон муус харбыт сиригэр уу улахан мотуота буолуоҕа диэн этэллэр.

Итиннэ мин бу Амма сүүньүгэр олорор хаһаайыстыбаларга эмиэ болҕомтону уурар наада диэн саныыбын. Сэрэтэр, биллэрэр-нөмүөнүнэрэр үлэлэр сүнаҕ, ньымса буоллаллара эрэйиллэр. Тэрэбиний, бэлэмнэниини өрдүк кичэллэхтик ыытыахха. Тоҕо диэтэххэ, адъас көмөнө сылларга Мырылаҕа кэлбит уу дьиэсиниэрэр. Онно бөҕөм саналарбын этиим.

1979 сыллааҕа кыра уу калбитигэр ферма Арҕаа хотонун көҥөрбүннүт, хотоҥко уу киирбитэ. Биһиги Хаһыаҕха баран хаайтарбыппыт эмиэ баара, Тааспах муостатын уу ылбыта. Кэлин 1982 сыллааҕа хаарыынан тахсыбыт уу тоҕус хонуоҥа түспэккэ турбута. Бу уу бөҕүөлэги эргийбитэ, аннынааҕы адаас ка кунпута. Фермаларга суосүҥүттэри тыынан туоратан үлэлэппиппит. Олохтоохтор буоллаҕына бакаринэрэ тиийэ мотуорнаан сылдьыбыппыт, уу хонтуора айаҕар тиийэн баран түспүтэ. Бөҕүөлэк намыһах еттүгэр олороччулар коспуттэрэ, балыбаалларыгар уу киирбэтэ, уһанйбалар тимирбиттэрэ. Оччолорго сылгыйыттар гүүннэри-күүстэри дьуйуурустубалаан, сылгыларын хайаҕа, үрдүк сиргэ таһаарыллара, ыраах суоҕу бостуулара эрдэттэн буулаан, сүүмэрдэнэн, суоҕулэрэ уу ылыах иннитэн эмиэ үрдүк сирдэргэ мэччитэ үүрүллүүлэр.

Дьэ, биилгин хайдаҕый? Нэһилиэккэ 30-тан тахса баайынай хаһаайыстыбалара бааллар, чаабынайдар бары суоҕүлэохтор. Онон элбэх бостуун наада буолар чаччылаах. Былыр кэлэр уу, билэччилэр этиҥэриннэн, быдан үрдүк буолуо диэллэр. Өссө итэ хаарыта суоҕар. Оттон хаарар түбэлтэтигэр олус үрдүүгэ, эдэх, кэлэ сири ылара чуолкай. Урут 80-ча сылларааҕыта Мырылаҕа ыраах сир өскуола эрэ тоҥторо, арҕас курдук, хаалбыта биллэр, Оччотугар бөҕүөлэк быйыл бараата уугa барар кутталлаах.

Маны сибээстэн, бу Амма сүүньүгэр олороччуларга аналлаах уу мотуордарын аҕалан атыылыыр, ыредитэ биэрэр сөп эбэ. Биилгин бөҕүөлэккэ биир ыредитэ биэрэр сөп эбэ. Бу уу мотуорда суох, маны бүлүүгэ суох, хааччыныахха да мотуорда суох, маны бүлүүгэ суох, хааччыныахха баара. Биирдэ хоторуттуу түһүөхпүт. Сэрэнэхтэр. Аны, ахынаанан, улахан күөбүт быыта хас ... күөллэрэ түгэн, толорон турбута. Ол Амыдай быыта бу ыаспыт күүн ардах улахан буолан уонна үрэхтэр киллэрэннэр ахсыньыта диэри, быыта алдьанан, сүүрэн сиппэта, Саас кэрдэхтэ, күөллэр уулара улаханнык түспүт. Оттон быыт алдьанан, күөллэр уудара барар буолла. Маныаха быыты ... онорторорго, үрдэтэргэ смета, бырайыак суох. Суохха үн-харчы эмиэ көрүүлүбэтигэр тиийэр. Алдьатыы ... улаатар түбэлтэтигэр, уулу хаһаммаатахха, кэлэр ... сылларга суоҕу, дьон-сэргэ Амма өрүс уутун туһанылларгa суоҕу, дьон-сэргэ Амма өрүс уутун туһанылларгa ... ыыхтара. Ол хас эмэ километр тайаччы буолуоҕа. Инкис оттүнэн, быыллы хаанан уутун былаан... ... кэскилэ көрөн дьаһамматахха, улахан алдьаныы таһаарар кутталлаах. Урут уу кэлэр күннэ... ... бөрүгэр вертолетунан, самолетунан кэтэ сылдьан бэ... ... дьаһаллары ылаллара. Биилгин, бука, онуукка суоттаммыппыт буолуоҕа.

Итиннэ сонотон турар, улуус уутун сэрэхтээх буолуурга (паводковай) комиссиита кэлэн көрөн... ... дьаһаллары ылыны күүтэбит. Күн... ... баран, ыган иһэр. Оттон биилэхэ миэстэтигэр чуумпубут. Үбү-харчыны кэмчилээбит аатыран биэрбэтэххэ, үлэни ыыппатахха, ноҥноту уон отчоҥ тэбэн тахсыаҕын умнуохха.

А. МАКАРОВ,
СР воруотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, хаһыат общ. корр.

ДЬӨҺӨГӨЙ ОҔОТУН ҮӨСКЭТИЭҔИҢ

Бу ый саҥатыгар Мэҥэ-Хаҥалас улууһугар Майаҕа республика сылгыйыттарын мунньаҕар Президент М. Е. Николаев сылдьан улахан этиини оногдо. Правительство оттүттэн комсомольскэй эрдиэрдэ. Сылгыйыттарга хамнаҕы төлөөр уойна иккэ сылга биирдэ сиэҥтэтэс бириилэр буоллар. Аны республикаҕа 2000 сылга диэри 250 сылгы бааччыны онгороро хаарыынан кэмэ баар буолуоҕун эмиэ этэ.

Биилгин улуусчут сылгыйыттарга маҥтан хаанык түмүктэри онгостуохтарын сөбүй? Итиччэтигэр, бастатан, сылгы бааларын тутуурга бырайыагын онгорон республикаҕа түһэрэ охсор наада этэ. Онон үбүн-харчыгын кордорон үлэни саҕалыы турар сөп. Бэйэм саныабын эттэхха, бу Дьааҥылаҕа биир сылгы бааччыны тутуохха баара, 3-4 сылгыйыт кыттыһан 150-200 төрүүр бааччох эбэтэр ... сылгыйыт кыттыһан үлэлиир тутуону ыытарга, күрүөнү-хаһааны тутарга, оттуурга, фураж бүрдүү ыыарга эргичча тэбигэстээх, техникэны атыылаһарга, үлэлэтэргэ биир ааныгы, барыы оттүнэн барыстаах.

Дьааҥылаттан үөскэн тухары сылгыйыттыгын үлэлэбит опыттаах В. В. Шадрин оҕолоноор биилгэ... ... чаабынайдар сылгыларын эвено курдук түмэн көрөрүстэр. Ол эрээри маннык биир киһини дьиэсиниэрэр өрүт баар—чаабынайдар сыл ахсын убаһаларын ... ... элбэтэр бөҕүрүөс марахан. Ол эрэ буолуо дуо, сылгы турутун, уонсайынан тунсаараы, элбэтэрин улуус, нөмөнөк таһымынан толкуйдаан, сүбэтин булар наадата хирэтэ. Саваан көрүт, чаабынай ыаллар 1,5 гектар оттуур сирдэриттэн ордорон биэлэрин ааҕар бөрөллөрүн ойум хоннот, ыаллыбат да суол. Сылгыйыттарга бөҕэлэриттэр, эвено тэриннэхтэрин, мэччирэт, хоҥуна сирин биэрэр, аныыр табыгастаах. Фураж бүрдүү үүнэрэллэриттэр бааһыаны көтүллүүр эмиэ сөп эбэ. Сылгыйыттарга көрүүгэ биэрэр сылгылары дуогабарынан, аҕаан-үчүөтээн, бөҕэттэн тутуларыахха.

Президент М. Е. Николаев өссө маннык этиини аҕалыахха: «...Тоҕо сатамматый саха сылгытын бөҕэтинэн көрдөрөр, биһиги сылгыбыт хайдахха дылы тулуурдаах, ыраах сирдэргэ бөҕэтэ ер айаннаан тиийэрин биллэрэр? Тоҕо сатамматый Амурскай уобалаһынан Кытайга тахсыы, Иркутскай уобалаһынан Монголиягa. Бүлүү улаһыттан Красноярскай кырдьыанынан, Хакасиянан Казахстаннаа, Киргизиягa тиийиэ? Тоҕо сатамматый реклама онгоруу сахалар, биһиги, ураты тулуурдаах сылгыларахпыт диэн?». Бу этиинэн сылгыйыгын, рекламаны бастаан бөҕэлэтэн саҕалыахха баара. Хозобур, Чурапчыгыттаҕы спортивнай оскуола (директор М. Д. Гуляев) Дьааҥылаҕа тэриллэр балаҕа уоруоҥчуларын сылгыйыгын спордугар уһуйуу, сылгыны ворууга-эстиигэ, таптыырга саха ортуна уратын, дьарыктаатын. Бу оскуола бөҕэтигэр сылгылаах. Оттон сүүрүк сылгыта оҕону сыҥаарыы букатын атын дьарык. Быыта, ат спордун пропагандалыырга, уол оҕону саҕалыы ... ...

СОЦИАЛЬНАЙ ХААЧЧЫЙЫЫ СИСТЕМАТЫН 80 СЫЛА

БИҺИГИ ТҮБҮКПҮТ—ПЕНСИОНЕР КҮННЭЭҐИ ОЛОҐОР АНАНАР

Саха сиригэр Советскай былаас олохтоноруҥ кытта ревком председателэ М. К. Аммосов бириҥкэйинэн үлэ уонна социальнай хааччыйыы отдела тэриллибитэ, бастакы сэбиэдиссэйдэринэн И. А. Слепцов, Д. С. Жиркова үлэлээбиттэрэ. Саха автономнай республиката тэриллиэҕиттэн—1923 с. алтынньыттан дорообуйа, үөрэх, социальнай хааччыйыы комиссариаттара бигэргэммиттэрэ. 1930 с. алтынньыга туһунан социальнай хааччыйыы комиссариата тэриллэн И. Е. Сосин саҕаламмыттан тыа сирин олохтоохторуттан хардарыта көмөлөсүүлэр обществолар тэриллэн, республикабыт экономиката сайдыытынан социальнай страхование бары көрүҥнэрэ: социальнай хааччыллыы, социальнай көмө атын да көрүҥнэрэ сайдан барбыттара. 1995 сыллаахха Пенсия сокуона ылыллыбыта, салгыы колхозтарга пенсия ананара олохтоммута.

Улууспутугар социальнай харалта отделын сэбиэдиссэйдэринэн үлэлээн аастыттара—Иван Семенович Чичигинаров 11 сыл, Ефремова Александра Дмитриевна 13 сыл (1950—1963 сс.), Салгыков Анемподист Хрисанфович 2 сыл (1963—1965 сс.), Дьячковская Варвара Николаевна 8 сыл (1965—1973 сс.), Попов Илья Ильич 2 сыл (1973—1975 сс.), Захаров Афанасий Данилович 8 сыл (1975—1983 сс.), Попов Степан Алексеевич 2 сыл (1983—1985 сс.), Сивцева Таисия Георгиевна 7 сыл (1985—1992 сс.), Романов Афанасий Петрович начальниктаан олордоҕуна социальнай управление буолбуппут, 1993 с. республикаҕа туспа пенсионнай сулууспа бириҥ кэлим сулууспата тэриллэн бэйиэ сылбытын үлэлии олоробут. Биһиги улууска пенсионнай сулууспа бастакы начальниктэринэн Шадрин Алексей Алексеевич үлэлээбитэ.

Биһиги системабытыгар өр сылларга үлэлээбиттэрэ: Майя Николаевна Шеломова, Александра Николаевна Посельская, Эльвира Алексеевна Павлова, Анастасия Семеновна Ушницкая, Александра Михайловна Матвеева. Анал үөрэҕи бүтэрэн кэлэн үлэтин саҕалаабыт Таисия Георгиевна Сивцева 17-с сылын үлэлиир. Евдокия Кондратьева, Галина Захарова биһигиттэн үүнэн Горсобеска, Пенсионнай департаменсиэ ситиһиилэхтик үлэлии сылдьаллар. Управлениебытыгар солбуйаччы начальниктыт Александра Дорогунова, Александра Азанатова күннэтэ дьон-сэргэ туһа диэн түбүгүрүллэр. Кинилэри кытта эдэр, кэскиллээх, үрдүк үөрэхтээх специалистар Саргылана Дьячковская, Оксана Батэрина үлэ ыныгар-чыныгар үөрэнэн управление пенсиялы төлүүр төһүү специалистара буолаллар.

1994 сыл тохсунньу 1 күнүттэн Саха сиригэр Пенсионнай сулууспа департамена тэриллибитэ, онтон улуустарга бу департамент отделлара уонна управленнелара тэриллибиттэрэ. Департамент сүрүн сыалынан урут тус-туһунан үлэлээбит структураны холбоон бириҥ пенсионнай сулууспаны тэрийии буолар. Мэнэ икки сүрүн холбоһоччуларынан Россия Пенсионнай фондатын Саха сиринээҕи отделениета уонна Социальнай көмөскэл министерствотын пенсионнай управленнета буолбуттара, маны тэҥэ үһүс сулууспанан пенсиялы дьиэҕэ тиэрдэн биэрии отдела тэриллибитэ. Онон пенсияҕа төлөнөр үбү страховой усуйуос хомуйуутуттан саҕалаан пенсиялы анаайыны, төлөөһүү уонна дьиэҕэ тиэрдэн биэрии барытын бириҥ тэриллэҕэ сүктэриллибитэ. Итиҥ түмүгэр пенсионнай дьыалалары төттөрү-таары бырахсыы, пенсия хойутаабытыгар ким буруйдааҕын була сатаабын суох буолбута.

Саха рыночнай сыһыаннаһыылар олоххо киириилэрэ дойдуга нэһилиэнньэ кырдьаҕас арааттын пенсиянан хааччыйыыга саха концепциялыы киллэрии модьуйда. Онон Российскай Федерацияҕа 1990 сыл ахсыныытыттан Пенсионнай фонд тэриллибитэ. Саха сиригэр Пенсионнай фонд отделениета итти сыл ахсыныыга тута тэриллэн, ороһуоннарга 1991 сыл бастакы кварталыгар Пенсионнай фонд секторларга тэриллибиттэрэ. Страховой усуйуос төлөөччүлэрэ регистрациламыттара. Биһиги улууспутугар бу үлэни Филиппов Аркадий Егорович иилээн-саҕалаан барбыта, билигин кылаабынай боломуочуйанынан үлэлиир. Пенсионнай фонд сектора үлэтин соҕотох боломуочуйдаах саҕаламмыта, кэлин отдел 4 штаттаах үлэлээтэ. Бу отдел үлэлээбит сылларын устата республикаҕа бириҥ бастыҥ үлэлээхтэр ахсаанларыгар сылдьары ситиспитэ, ол туоһутунан биһиги отделбыт баатыгар 2 тоҥуу кустовой семинардар ыытылыннылар, бастыҥ үлэ опыта тарҕатылынна. А. Е. Филиппов РФ Пенсионнай фондатын Бочуотунай грамотатынан наҕараадаламмыта.

Отдел үлэ саҥа ньымаларын баҕыйабыт, идэлэригэр эпиэттиир специалистардаах. Ол курдук, Флегонтов Михаил Прокопьевич баайынай хаһаайыстыбаларын уонна предпринимателлэри кытта үлэҕэ эпиэтинэстээхтик үлэлиир, элбэх өрүттээх тэрээһини үлэни ыытар, ирдэбили туруорар. Григорьева Александра Михайловна отдел бухгалтерскай үлэтин, страховой усуйуостар кыалларынан толору киириилэрин хаачыйар. Дьячковский Андрей Николаевич пенсияны хааччыйыы саҥа сокуонун—персонифицированнай учуоту киллэрии үлэтин тэрээһиниэхтик ыытар.

Пенсияны тиэрдии отделын начальниктарынан Дагданча Григорий Григорьевич, Попов Михаил Михайлович, Михайлов Афанасий Иннокентьевич үлэлээн кэлбиттэрэ. Саҥа тэриллибит отдел буолан, тэрээһини үлэҕэ кырата суох кылааттарын киллэрсибиттэрэ. Бу отдел үлэтин отчуотуһаһын бэйиэ сылын опыттаах бухгалтер Новгородова Надежда Михайловна иилээн-саҕалаан кэллэ. Кини бухгалтерия кылаабынай бухгалтерынан иккис сылын Корякина Анастасия Гавриловна, старшай кассирынан бэйиэ сылын Филиппова Зоя Дмитриевна үтүө суобастаахтык үлэлээн кэлэллэр. Нэһилиэктэриэн, улуус кэриэтэ пенсиялы тиэрдэн биэрии үлэһиттэриттэн ордук үчүгэйдик Колесова Мария Львовна (Одьулуун), Массаева Мария Петровна (Соловьев), Барашкова Надежда Дмитриевна (Кытаанах), Куличкин Семен Петрович (Болугур), Флегонтова Павлина Христофоровна (Чуранчы) уоллаа үлэлиллэр. Кинилэр пенсиялы эрэ түҥэтиилэн мунурдамматтар, пенсионердар араас кыһалҕаларын туһаанныах тэриллэрэ туруорсаллар, араас хайыһалаах үлэлэри ыыталлар, тэриллэ общественнай үлэтигэр актыбынайдык кытталлар.

Бүгүҥү күнү улууспутугар 4170 пенсионер баар. Кинилэртэн 1369 киһи улуус кэриэтигэр олорор уонна аҕылара нэһилиэктэргэ. Бу иһиттэн:

1. Үлэлэн (трудовой) пенсиялы, үлэ стаһа ирдэнилэр пенсиялы барыта 3846 киһи, ол иһигэр кырдьаҕас-бастакынан «Чаҥыр уруккута уонна билигитигэ» кириигэ күн сирин көрүүтүгэр бэйэтиэн ылсыбыт, иннинэн, кэскиллээҕи ырыгалыыр ыччаппытыгар, нэһилиэк баһылыгар Афанасий Михайлович Кириллиҥнэ уонна кириигэни хомуйан, бэрийэн бэлэмнээбит Николай Васильевич Филипповка улахан махтаалым, баһыыбайым тиэрдэбин.

Петр ТИТОВ,
СР норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлэх үлэһитэ.
Хадаар.

Дьиэҥогой... Аймы... оҕото! Итинник харыстабылаахтык аатталар обуҥа саҕаттан илдьэ кэлбит сылгыбыт барахсан. Кини сыһыыга, алааска кистээн дьырылаттара хайа бэйэлээх хаанын хамсаппатаҕа, дуулатын ерүкүннэтэҕэ буолуой! Биэ барахсан оҕотун ыныран иҥэрсийиэ, атыыр сылгы саас калбатын, айылҕа үһүктубутун бэлиэтээн барылаччы хаһыгырыа. Итиннэ Сахабыт сиригэр үрүҥ туйах ыйдар салалыннахтара диэн кэбис...

Быйылгы сылбыт дьиэҥогой оҕотугар, кини дьылҕатыгар саҥалыы хайысханы түстээтэ. Ол туох, сылгы кооперациятын туһунан улахан кэпсэтии республика үс регионнарынан ыытылынна. Майаҕа буолбут түмсүүгэ республикабыт Президиэнэ М. Е. Николаев кыттан сылгыһыттары көрүстэ, саҥа соруктары туруорда.

Нэһилиэктэртэн бастакынан

Төрөөбүт нэһилиэкпит үлэһит, биллиилээх дьонун туһунан кэпсиир «Чакыр уруккута уонна билигитэ» диэн кириигэ бэчээттэнэн таҕыста. Бу кэлэр кэлүүнэҕэ үтүө болэх буолара саарбаҕа суох. Мин бу кириигэни сиһилии аҕаан бараммын, бэйэм саанабын кылгастык суруйарга сананным.

«Дьаҕа баһа» сиргэ урут саҥа олох тэриллиитигэр үлэлэспит, турууласпыт дьоннорбут олорон аастыт кэмнэрэ олус уустук, ыарахан сыллар этилэр, кинилэр аттара аатталаан, кырдьыктаахтык ирыллан кириигэҕэ киирбитэ махталлаах суол.

Аҕа көлүөнэ акылаатын уурбут олоҕун салгыы сайыннарыыга—социалистическай сайдыы туруруурарын иһин үлэлээбит-хамсаабыт, бэйэлэрин үлэлэринэн дьоһун холобуру көрдөрөн көмүс көлөһүннэрин биэрбит көлүөнэ дьон киллэриллибиттэрэ үчүгэй. Бу кириигэҕэ итти көлүөнэ дьоннон быстыбыт эбэтэр ситэ кирбэтэх үтүө үлэһит дьоммутун, ыаллара буоллар, иккис кириигэни оҥорон, ситэрэн хоторон таһаарар буоллар муҥэйбытыгар да, нэһилиэк историятыгар да баай нэһилиэстибэ хаалыа этэ. Ол курдук, уоттаах сэриигэ охтубут буойуннарбыт, нэһилиэккэ, улууска, республикаҕа, бэл кини тас өттүгэр тийэ биллэр дьоннордоохпут историяҕа киирэр быраантаахтара ойдоноо. Нэһилиэктэртэн

Чурапчы эдэр саана

Ыччакка анаалаах таһаарыы

ИВАН ДРУЗЬЯНОВ — УКРАИНА ЧЕМПИОНА

ХЕРСОН. Маннык көҥүл туттуулаах уолаттар ортолоругар Украина чемпионата тумүгэнэ, Онно Киевтааҕы физическэй культура институтун 2-с курсун таҥыс-ыстыдыынтан Иван Друзьянов 49 кг мөссүөнүнэн 1 миэстэни ылла. Иван Чурапчыстаабы спортивнай интернат оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан оҕолорго Россия чемпионнаабыта уонна ааҕыллыбыт дойду чемпионатыгар ыытыллыбыта.

СПА.

УЛУУС ДЬАҺАЛТАТЫН БАҺЫЛЫГАР А. А. ШАДРИНГА, УЛУУС МУНИЦЫПАЛЬНЫЙ ПРЕДСЕДАТЕЛИГЭР, КОМИССИЯ ПРЕДСЕДАТЕЛИГЭР А. Р. САРГЫДАЕВКА

АҺАҒАС СУРУК

Оптимизация диэн аатаан улуус кинини алын сүһүөх уонна орто сүһүөх оскуолаларын бинир дьиэҕэ холбооттоһуну С. А. Новгородов аатынан орто оскуола төрөппүттэрэ булгуччулаахтык утарабыт.

Калин сылларга орто оскуола саҥа таас корпуска киирэн, бинир смена үөрэнии олохсуйуоҕуттан ыла оҕолор уоҕахха билиилэрин үрдэтиигэ, кылаас таһынан үлэни кэҥэтиигэ, оҕону эт-хаан, эстетическэй, культурнай өттүнэн сайыннарыыга биллэрбэстэр ситиһии, иннинэ хардыы онохтуллубутун баһаги, төрөппүттэр, эргичээ билэ-көрө сылдьыбыт. Икки оскуоланы холбоон, оҕолору смена аанан үөрэтэн, барыта сарбыйыыны ылтан, оскуолалар салаталарын, учууталлары кыаҕтарын таһынан ноҕуруускалаан, саҥа онкуллары булан, суоллардыгыстэрин тобулан, эйэлэһиллиэх, туруктаах үлэҕэ дьаһаан эрэр оскуолалар үөрэтэр-иитэр коллективтарын эмиэ уоҥ-аллара, уҥа-хаҥас тутан үлэлиир иллюктарыттан уҺаараммыт, оҕо билиитигэр, интиитигэр, бороҕдоҕор ситиһиини олохтуохпут диэн итэҕэйбиппит. Онон улуусбут иннигитин, сайдыытын түстүүр, кэрэһилиир дьоҕор коллективтарбыт сөптөөх билиини-көрүүнү, түүннүү-сайдыыны ылыахтарын баҕарар буоллахпытына (тылга баар), кинилэр үөрүөр, интиллэр баҕаларын кэмчэйбиккэ, кыараппакка, төттөрүтүн, кэҥэтэр, тупсарар, сайыннарар суолу-ниҺи, хайысханы зорудуурбут хайдаллаах суол буолуох эти.

Иккиһиэн, биллэрин курдук, Чурапчы сэлиэнньэ территория өттүнэн олус кэҥээн, таннийэн олороруун болҕомтоҕо ылбат сыаҺа. 7—10 саастаах кыра оҕолорбут сэлиэнньэ араас уһуктарыттан бинир сирэ түҥэн үөрэхтэрэ олус ыраатар, тымныыга, тылга, кыһыҥы хараҥаҕа кутталлаах даҕаны. Сэлиэнньэ илин, арҕаа уонна илин өттүнэн начальнай оскуола корпустара тарҕанан үлэлээбиттэрэ ордук табыгастаах этэ, биһиэхэ. Онуу-билэ-билэ оптимизацияҕа, кыра барсы ылар туһуттан бэйэбит оҕолорбут дьылҕаларыгар, дорообуйаларыгар толуларбыт, тумулуктанарбыт төрөппүттэрэ өйдөммот. Бу саҥабытын, туруорсуубутун өйдөөхтөрэ уонна өйдөөхтөрэ диэн эрэнэн суруйдубут. Уонна алын сүһүөх итиэннэ орто сүһүөх оскуолалары бинир таас оскуола корпуһугар холбоон үөрэтиини булгуччулаахтык утарабыт, онуу тэҥэ төрөппүттэр куоластара эмиэ иитиллиэхтээх, ыйаах ыстыгга туруохтаах диэн саныыбыт, оннук да буолуохтаах.

С. А. Новгородов аатынан орто оскуола төрөппүттэрин комитета.

Кэлин көрсөн интервью ылларбыт

Сотрудничаҕыта буолан аастыт «Саҥа кылыахтар» ырыа конкурсуттар «Жюри уонна көрөөчүлэр биирдэ-биирдэрэ» бириинэ Хатылыттан Валерий Федоров ылбыта. Сахаларга олус сэдэхтик көстөр «техно» үнэҺү стиллиэн бэйэтин ырыаларын ыллаабыта.

Көрөөчүлэр кинэ иннигэр кинэрэ эстиэрбэх куоластаах, улахан уҥуохтаах, дьиҥнэтик хамсаан ыллыыр эдэр уолу өйдүүлэрэ буолуо. Мунньаҕа улаханнык биһаарсыбат дьон бу сайдыыллаах сиртэн—куорттан кэлбит, анал студиялаҕа фонограммэтын оҥорторбут ырыаһыт буолуо дии саныыбын. Мин кинэ музыкатын бэйэтэ оҥороруун истэн баран, ыардьыгы эттэххэ, аппаратурааннан туолбут сиргэ тиийэн диэн саныыбытым. Жюри чилиэннэрэ конкурс кэмигэр Валера убайа Витяҥа: «Бэрээ аттарбыт, «сыбаабыт»,—диэн эпитиэтэр. Чэ, ол туһунан ырыы хойут, Билигин Валера бэйэтин, кинэ дьарыктарын туһунан кэпсэтиибититтэн саҕалыаҕыҥ.

—1977 сыллаахха Хатылыга төрөөбүтүм. Дьоҥуусайга хараҕтара мөлтөх оҕолор оскуолаларыгар V-с кыласка диэри үөрэнэн баран, дойдубар кэлэн орто оскуоланы бүтэрбиппин. Онтон СГУ биолого-географическай факультетыгар туттарсан киирэн, билигин III курска үөрэнэбин,—диэн кини бэйэтин билиһиннэрэр.

—Валера, астрономияҕа дьарыктанар этиҥ дии. Билигин ол дьарыккын хайаатыт?—диэн ыйыталаабын. Маннык эттэххэ, Хатылы оскуолатыгар улахан кылаастарга үөрэнэрбитигэр кинэ, биһигиттэн 4-5 кылаас аллараа үөрэнэр хаһыы лиэкэлээх ачыкылаах уолчаан, биһиэхэ киирэн... астрономия үруогун биэрэр этэ! Кини биллиитин, өйүн олус диэн сөҕөрбүт. Дьиэтигэр сулустары кэтэн көрөр приборлаах, анал литературалардаах истэрбит.

—Кырдьык, астрономияҕа бинир кэмиэ олус күүскэ дьарыктана сылдьыбытым. Маннык учуутала Константин Николаевич Абрамов онто, сабыдыала улахан. Киниэхэ махтанабын. Ол эрээри бу дьарыкпын ылсыбытым курдук эмиэ бырахпытым. Астрономияҕа үлүһүүм жэлигин дьарыкпар туһалаабыта,—диир Валера.

Иккис «күүскэ ылларбыт» дьарыктаан суруйуу буолбут. Валера кыра кылаастарга нууччалыы үөрэнэн, бу тылынан суруйарын да, кэпсэтэрин да ордорор. Ол курдук, «Юность Севера» хаһыакка «Живой автоответчик», «Невероятные приключения мышонка по имени Пик», «Песчаные страницы», о.д.а. кэпсээннэрэ бэчээтэммиттэр. Эрдэ этэн аһарбытым курдук, астрономияны үөрэнитэ, дьэ, кырдьык, көмөлөспүт. Суруйар жанра үксүн кутталлаах (ужас) элементтэрдээх фантастика, сулустары кытта сибээстээх. «Песчаные страницы» кэпсээниттэн маннык быһа тардыыны аҕалабын. Бу кэпсээни Валера X кыласка үөрэнэ сылдьан суруйбут:

«Гарри давно уснул, а Рой лежал и смотрел на звездное небо и угадывал созвездие. Над самой головой красовался Орион. Чуть ниже, переливаясь всеми цветами радуги, сверкал Сириус. С юга на север протянулся Млечный Путь. Любуясь красотой звездного неба, Рой заснул...»

Маннытын, биллэн турар, биллэр кинэ суруйар. Бу суруйар дьарыга биллиини, төрдүс дьарыгар улаханнык сабыдыаллаабыт. Ол эрээри онно тиийиэхпит билигин да эрдэ. Үһүс дьарыга—биология. Улахан кылаастарга үөрэтэр кэмигэр олох систематизациятан дьарыктаммыт. «Бэйэт туох эмиэ бүлбутун, арыйбатын баар дуо?»—диэн ыйыталаспар: «100 бырыһыан бэйэм ааҕыбатым диэн суох, эрэй сиэрэн, толороҥ биэрбитим баар,—диэн Валера хоруйдуур. Бу дьарыгынан биология идэтигэр туттарсан, билигин үөрэнэр.

—Химиялаах оскуолаҕа учуутал суоҕунан үчүгэйдик үөрэнэтэхпит. Онон ол охсон, химияҕа «доҕолоннооннор», кэтэхтэн үөрэхха кэһиэрте күһаллыбытым,—диир.

Билигин Валера дьиэтигэр олорон ахтан аһарбыт «Панасоник» магнитофонун кытта бодьуустаһар. Музыка эйгэтигэр кэлбитэ маннык историялаах: кини оҕо эрдэҥиттэн үнкүүнү сөбүлүүр. Оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан эрэйдээннэ «Стартинейджер» үнкүү күрэхтэһиитигэр кыттан призер буолбут. 1994 сыллаахха республикатаабы ыйаалыыт оҕолор фестивалларыгар аныгы үнкүүнэн кыттан лауреаттаабыт. Кэтэхтэн үөрэхха кэйэн баран, дойдутугар тиэ-джейдиир. Үнкүү музыкатын истэргэ эрэ кыра дии саныыр, бэйэтэ атын суолу көрдүүрэ быһаарынар. Онтон былырыын Саҥа Дьыл кэнниттэн табаарыһынныын ырыа үһүлэ олорон алдас саҥа мелодиялы хабан ылбыттар. Дьэ, онтон, кини бэйэтэ этэриинэ, «шоколад-поехало».

—Магнитофонум төбө да эргэтин кэнн, кэнн саҥатын уонна музыканы тэҥнэн үһүлэр. Маҥнай кэнниэру болохтор ырыаларын музыкаларын үрдүнэн ылдаан биэрэр этим. Онтон сыыйа спецэффектары толкуйдаан ырыа айар буолбутум. Бэйэм бинир да инструменнаа сатаан ооннообоппун. Кимиэхэ эмит музыка оҥорторуохпун—сахалар «техноны» баһылыы иликтэр. Онтон мин көрүүм—дьиэ үнкүү, кулууп музыката. Дьэ, ол кэнн маннытын толкуйдаатым. Мин эйиэхэ көрдөрүөм, бу олус бороспуой,—диэн хайдах үлэлиирин көрдөрдө. Хоһуган бүтүн дьаһаҕыс кассета арааҥа турар. Онтон бинир омуктуу суруктаах кассетаны таһаран магнитофонтан укта, бинир өттүгэр ыраас кассетаны уган болҕоннээтэ. Музыка барда, анараа кассета үһүлла, онтон ырыата калбитин сүүрдэн баран эмиэ музыкатын холбоото. Дьэ, итиэ курдук, «сыбаан» фонограмма оҥорон таһаарда. Хаачыстыбата мөлтөх буолара мэлдьэҕэ суох, ол эрээри, мин саныыбар, олус бөрөкө толкуйдаммыт. Холобур, «Маарыкчаан» ТРС «Көмүс кутаа» шоутугар ылларбыт «Ытаама, арлах» диэн ырыатын «Боюс Джуниорс» болох музыкатынан дорҕоонуоппут. Онтон «Таммахтар» ырыатын—«Глисес» болох музыкатынан. Омуктар хаос-музыкаларыгар үксүн айар.

—Тоҕо чуолаан бу стиль таллыыг?—диэн ыйыталыыбын Валера хаан-сабар: «Сөбүлүүбүн, ол иһин,—диэтэ.—Сахалыы ырыалар стиллэрэ олус саная түһүүлээхтэр. Билигин ыарахан олохха оннук ырыалары ыллыыр ыарахан. Мин ырыаларым оптимистичнай нотаҕа суруллубуттар. Мин тутуһар стиллэм сахаларга биллиэн соччо өйдөммот, сахаларга барсыбат стиль да диэхпин сөп. Ол иһин ойуу таһаара сатыырга ыарахан».

—Бу стильгэ ыллыыр хаанык ырыаһыттары ордороҕун, кимиэхэ майгыннаахтык баҕараҕын?

—Мин ырыаны истэбин эрээри, кинэ ыллыырыгар болҕомтобун тоҕо эрэ уураччыы суох. Кимиэхэ да майгыннык сатаабаппын, бэйэм бэйэбэр сылдьарбын ордоробун.

—Хоһоону, ырыаны хайдах айаҕын?

—Хоһоону суруйарым—урукку дьарыгым сабыдыала. Мелодия үксүн оҥорбут музыкабын истэ олордохпуна бэйэтиттэн киирэр. Онтон онно сөп түбэһэр тыллары көрдүүбүн. Ырыам 2 куплеттаах-4 хос ырыалаах буолуохтаах диэн быыбанныыбын. Онуу тутуһа сатыыбын. Мин поэт диэн тылтан ыраахпын, ырыаны музыкатыгар, мелодиятыгар болҕомтобун уурабын.

Валера ырыата билигин 20-тэн тахсыбыт. Иннинитин уостан түспэт, сахалыы былыргы ырыалар тылларытар аныгы музыканы уонна хит, ол эбэтэр дьон барыта билэр, ыллыыр ырыатын, айар баҕалаах. Кини онуу соҕотоҕун оҥорбото биллэр. Иккис «Боюкэ» диэн бинир аатаах табаарыстара киниэхэ көмөлөһөллөр. Кинилэр тустарынан Валера: «Баранцов Петя—оператор, Криворцапкин Петя—менеджер,—диэн күлэ-үөрэ кэпсиир. Валералыын арааһы барытын, таһырдьа кэтэхэн олорор суоннарбын дьиэҕэ ыкыран ыллаарбин кытта умнан туран, иккиэн чаҺы быһа кэпсэппиппититтэн бэйэбит да сохтубут. Учутэй кэпсээннээх киһини кытта кэнн бириэмэни билбэккэ сэлиэр эбит.

Эйиэн туох саныалаах эбиҥин буолла, онтон мин саныабар Валера—олус сэдэх, интэриэһинэй ыччат. Мин кини иннинитин туту эрэ улахаммы оҥоруоҕар улаханнык эрэнэбин. Кини курдук барыы эйтуоннаст, оптимист эбиллит буоллар диэбин.

—Ыччаттар түмсүүлээх буолуохтарын наада. Соҕотоҕуйуу диэн саамай куһаҕан. Бэйэм саная-сытар, бинир интэриэстээх дьоҥнуун кытта табаарыстаспахпын, барыы бинирэ туту эрэ ситиһиэххитин сөп. Биһиги түбэспит кэммит марахан эрээри олус интэриэһинэй. Онтон кэмсинимэхха наада. Туох бориллабитин саная суох ыллыыр, оройон-торойон, марахаттары туоруохха наада. Мин саныам оннук,—Валера итиннык тылларынан кэпсэтиибитин түмүктүүр.

Аҥыйах сылынан «Валерий Федоров» диэн таспаах кассета маҺаһын айы атыылаар, кинитэн, хайыы-үйдэ эйбэҕа ситиһэн биллиилээх буолбут кинитэн үөһэн-үлэһэн, эмиирэтиһэн интервью ылларбыт хаанык диэн баҕалаахпыт.

О. ЖИРКОВА.

НАУКА ИННИКИ КҮӨНҮГЭР—САХА КОСМОФИЗИКТАРА

Билигин аһара үрдүк энергиялаах космическай сарданалар ордук наука болҕомтотун тардаллар—астрофизиканы уонна элементарнай эттиктэр (частицалар) физикаларын. Тоҕо диэтэхха, бир өттүнэн итн космическай сарданалар куйаарга буола турар араас быһылааннар информацияларын аҕаллаллар. Маны үөрэтии космос физикатыгар ураты суолталаах. Иккис өттүнэн космическай сарданалар аһара үрдүк энергиялаахтар. Кинилэр энергиялара ханнык да улахан ускорительга ылыллар эттиктэрдээҕэр сүүһүнэн мөлүйүөн тогул улахан. Бу эттиктэри үөрэтии ядернай физикаҕа улахан суолталаах. Онон эттиктэр хаана маннык аһара улахан энергияны ылалларын, хаантан ордук элбэхтик кэлэллэрин, бэйэлэрэ ханнык атомнай ядролартан туралларын уонна сиргэ кэлэн түһүүлэриттэр салгын атомнарын ядроларын кытта хассыһыыларытыгар тахсар процестары үөрэтии бир өттүнэн астрофизическай боппуруостарга, иккис өттүнэн ядернай проблемалар боппуруостарыгар түмүллэллэр. Кинилэри үөрэтии, чинчийии материя саамай дириҥ кистэлэҥнэрин арыйыыга, билиҥэ-көрүүгэ тиэрдиэхтэрэ.

Аһары үрдүк энергиялаах космическай сарданалар физикалара фундаментальнай научнай чинчийиилэргэ сыһыаннаах уонна үөрэтиллэр хайысхалара олус киэҥ. Олортон бир сүүн хайысханан куйаар энергетическай балансатыгар космическай сарданалар туох оруоллаахтарын быһаарыы уонна саҥа энергетическэй ресурсалары көрдөөн булан туһаныы боппуруоһа буолар.

Биһиги бир дойдулаахпыт Д. Д. Красильников 1953 сылдаахтан үрдүк энергиялаах космическай сарданалар атмосферниай ардахтарын чинчийиитин саҕалаабыта. Кинилэрэ ол кэмнэриэ Саха сиригэр сүдү улахан ШАЛ (широкие атмосферные ливни космических лучей сверхвысоких энергий) установкатын туһан аһара үрдүк энергиялаах космическай сарданалар атмосферниай ардахтарын чинчийэргэ, үөрэтэргэ саамай кыргыт буолуохтаах. Кини ити баҕатын, инициативатын академик С. Н. Вернов ойоон, 1960 сылдаахха ыам ыйыгар Космическай физикаҕа чинчийиилэр уонна аэрономия институтугар сэдэх (уникальнай) научнай полигону тутуу саҕаламмыта. Бу установка Дьокуускайтан 50-са км сиргэ Өктом бөҕүөлэгин таһыгар тутуллубута уонна толору программаннан үлэлээн барбыта быйыл муус устар 14 күнүгэр 25 сылын туолла.

Установка 20-чэ квадратнай километр нэниэх сиргэ тарҕамыыт космическай эттиктэри кэтээн көрөр 43 станция ситимнээх уонна информацияны станциялартан хомуйан, аҕаан-суоттаан харайар автоматизированнай кииниэх. Станциялар бэйэ-бэйэлэриттэн 0,5-1 км тэйиччэ тураллар.

ШАЛ установката сайдыытыгар бир сүүн түһүмэҕинэн бары станциялартан информацияны хомуйбат тута аҕаар-суоттуур автоматизированнай системаны оҥоруу этэ. Бу үлэ 1980 сылдаахтан саҕаламмыта. Автоматизация программай уонна информационнай хаччыллыытын оҥоруулуу миэхэ итэҕэйбиттэрэ. Установканы автоматизациялаабын 1985 сылдаахха бүппүтэ уонна кииниэхэ суотталлыбыт сорудах үрдүк таһымнаахтык биллиҥ да толоро турар. Бу автоматизациялаабын иннин 1988 сылдаахха аккаастаан буолан БСНХСБ медалынан наҕараадаламмыаппыт. Хомойуох иннин, урут советскай кэмнэ, компьютеризация саҥа күүдьүйэн эрдэҕинэ, автоматизацияҕа диссертация көмүскүүрүгэ Союз үрдүнэн идэтийбит учуонай сүбэт диэн суох буолан, бу үлэм кыайан көмүскэммэтэҕэ.

Бу установкаҕа космическай эттиктэр энергиялара улаатан истэҥин аайы сиргэ түһэр ахсаннара хайдах быһыылаахтык аҕыйаан иһэллэрин сокуоннара булуллубута. Манна саамай ыаллыбыт проблемаҕа кииллэр энергияларын быһаарыы этэ. Атын дойдуларга бу эттиктэр энергияларын араас теоретическай сабаҕалаһыннарынан быһаарыллар. Оттон бу установкаҕа сабаҕалаһыны суох эксперимент хомотүнэн быһаарар ньыма арыллыбыта. Онно Саха сирин хайа да дойдуга суох ыраас, дьэҥкир салгына көмөлөһөр. Аһара үрдүк энергиялаах эттик салгыҥа мөлүйүөнүөн, милларданан аҕыллар эттиктэри үөскэтэр. Бу эттиктэр черенковскай сардана диэн уоттары кылгас баҕайытык кыламнаталлар. Ол уот күүһэ бастакы эттик энергиятыттан тутулуктаах. Бу уоту тутан, бастакы эттик энергиятын быһаарар ньыма арыллыбыта. Итинн тэҥэ атын ньыманан сатаан үөрэтиллибит аһара үрдүк энергиялаах эттиктэр ядролары ыытта дьайсар сорох сокуоннарын үөрэтэн билиннэ. Бу ситиһиилэр, биллэн турар, Дмитрий Данилович Красильников аатын ыытта ыкса сибээстээхтэр.

Дьокуускайдааҥы ШАЛ установкатыгар ылыллыбыт научнай даанайдарга-олоҕуран оҥоһуллубут сүүрүк түмүктэриэн 1982 сылдаахха Д. Д. Красильников уонна Н. Н. Ефимов Москватааҕы коллегаларын академик Д. В. Скобельцыны, академик Г. Т. Зацепиным, доктор С. Н. Никольскайы уонна доктор Г. Б. Христиансены ыытта аһара үрдүк энергиялаах космическай сарданалары үөрэтиигэ үһүлүччуллаах ситиһиилэрин иһин наукаҕа Ленинскэй бириэмийэ лауреатын үрдүк аатын ылбыттара. Саха ученайдарыттан наукаҕа үһүлүччуллаах ситиһиилэриэн маннык үрдүк аанка тиксибит кииннэр диэкиэйэхтэр эрэ. Бу установкаҕа чинчийиилэр түмүктэриэн 18 кандидатскай уонна 3 докторскай диссертациялар көмүскэнилэр. Мин 1976 сылдаахтан сүүрбэччэ сыл ШАЛ установкатыгар үлэлээн бу ситиһиилэргэ сэмэй ыллаанным киллэрбиппинэн кэпсэтэн тутта саныыбын.

Установка Россия үрдүнэн сабардаабыт ыарахан экономическай кризис кэмигэр, бары ыарахаттары туоруоан, билигин даҕаны сыаната биллибэт улахан научнай информацияны биэрэ турар. Аһара үрдүк энергиялаах эттиктэри чинчийэр отдел салайааччытынан Д. Д. Красильников үөрэхтээтиэ физико-математическай наука доктора И. Е. Слепцов үлэлиир.

Итн кырдык саха космофизиктара билигин наука иннинэ күөҥүгэр улаатан сылдьаллар. Куйаар үөскээтиигин уонна материя оҥоһуутун эйдээбүн хаачыстыбаннай сайдыыта бу хайысха чинчийиилэргэ эрэ буолуо диэн сабаҕалыахха сөп.

Николай СЛЕПЦОВ.

Снимокка: Д. Д. Красильников.

„БЭЙЭБИТТЭН ОРДУК МИИГИН КИМ ДА БИЛБЭТ“

Кыраман үйэлэртэн көхсүттэн тэйиннэх, көмүскэс саныыларах Күн Өркөн уустарынан аатаммыт ураҥхай сахаларга Айыы Хаантан айдарылаах улуу ойууттар, удаҕаттар, иннинэн бэриэттээн билэр болуһуоктар, корбуоччулар, ыарыыны ылгыыр илбийэччилэр, отоһуттар, устар уунуу сомоҕолуур уран тылаах улахан олоҥхоһуттар, алгысчыттар, кытыастар кыһалаах уустар бэйэлэрин норуоттарын олох араас ыһарҕаннарыттан, кыһалҕаларыттан арааччылаабыттара. Кинилэр былыр-былыргыттан төрүт өбүгэлэрин муударахын иҥдьэ сылдьыбыттара саха омук аастыт үйэлэр нөҥүөннэриттэр сигэлийэн хаалбакка баччаҕа кэлиитигэр толколоох тирэх буолбута биллэр.

Билигин саха төрүт культуратын, норуоппут үйэлэргэ муспут үтүө үгэстэрин саҥалыы тыынаан үөрэтэн, өссө күннээҕи олохха-дьаһахха дьүөрэлээн туттарбыт омуннут ураты бэлиэтэ буолар.

Бүгүн мин кэпсэтэр киһим—бир дойдулаахпыт С. Ф. ПОПОВ—Айыы Сиэн. Кини биһиги түн былыргы обугэларбит сүүһүнэн сыллар нөҥүө оттуларыгар тутта сылдьыбыт ньымаларынан, билиҥнэн кэм уратыларын, үөрүйэхтэрин кытта сибээстээн дьарыктанар илбийэччи быһыытынан биллэн эрэр.

—Степан Федотович, эн аастыт сыл ыам ыйыгар биһиги хаһыаппытыгар, ол кэнниттэн «Саха сиригэр» (латынныы алфавитынан) уонна «Чолбон» сурунаалга «Кһи кистэлэҥнэриттэн» диэн ыстатыйаҕын бэчээттэппитиг. Бу ыстатыйаҕар эн иһи бэйэтин илбиэн араас ыарыылартан «босколоноо» хаалмахтаах-ҕын туһунан сүрүннээн быһааран, суруйан турааҕын. Итинн дьон араастаан ылыналлара саарбаҕа суох. Дьэ, онон дьарҕарыы уонна архаив ыарыы диэн эн ойдөбүлгэр тугуй уонна хайдах быһаарыаххын сөбүй?

—Ханнык баҕарар ыарыы эҥкэ-хаанга кэһиллибит ситимнэр (точкалар) варианнара. Бу кэһиллилэр кинитэн хаһан даҕаны аанан-арааҕан биэрбэттэр. Кини мэйиитэ маннык кэһиллибит режимнэ үлэлиигэ үөрэнэн (адаптациялаанан) хаалар. Дьэ, ону үтүөрдүбүт диэн аатталыбыт.

Ханнык баҕарар эчэйии эмиэ кэнниҥ мүаурүйэр эрэ, оттон кэһиллибитэ (точката) хаалар, кырдьар сааскар ону дьарҕарбыт диигин. Үнүн кэмиэ сылдьыбыт кэһиллибит ойбоннорун (точкан) тула чэҥкэрин, сытыйыы барар, үһүгэр тиийэн архаив ыарыһах атырааҕын.

—Илбиини туһунан кылгастык билиһиннэр эрэ. Кини бэйэтин илбиинэн сөп дуо?

—Сөп бөҕө буоллаҕа диэ. Ол гынан баран, итинн саамай үчүгэйдик саныа, доруобай сылдьар кэмигэр оҥостөрүн ордук. Илбиини бу ыалдьар мэстэҕэр ойбоннору булаҥнын имитэн суох оноостуну буолар. Ыалдьар ойбоннорун иккилии-үстүү мүнүүтэ бэйэ тулуйар тына ыарыыланыктык баттаан изитиллиэхтээх. Бүөлэммит сүүрээннэр бэйэлэрэ хаһан даҕаны аҥыллыбаттар. Доруобуйа, чөл турук туһунан бүтэр уһунка тиийэн эрэ баран наадыйар олус хомолтолоох. Кини төрүт ыалдьыбакка сылдьар дьоҕурдаах, ону бэйэт эрэ хаччыллар ыахтааххын, атын ким да буолбатах. Илбиини туһунан ымпытар-чымпытар диэри барытын бу кэпсэтиигэ быһаарбатыт биллэр.

—Арыгы, табах туһунан туос бэйэт саныалардаах буолуохтааххын, маныаха туту этиэх этэй?

—Табах, арыгы, наркотик уонна токсикомания—бу пириэмийэни ыарыыларын. Дьайыыларын күүһэ эрэ туос-туһунан. Бэйэбит ырыгыраан, өйдөөн бу дьаллыктартан тэйбэт, аккаастаммат буоллахпытына, биһиги-ин, сахалары, ким даҕаны кэлэн абырыа, өрүйүйэ суоҕа. Үөһэттэн дьаһайан, Ѳбон-хаайан көрдөҥнэлиэхтэрэ суоҕа, арыгы, табах судаарыстыба үбүнхарчытын эргитэр политиката буоллаҕа. Өр буолабуола бырааһынньыктарга, үөрүүгэ-көтүүгэ кыратык иннин сөбүн курдук толкуйдаччылар баалларын. Бу чөл туруктан, өйтөн-санаатан пириэмийэнэ наадыйыы диэн аатталар. Өбүгэлэрбит «Иирбит икки итирбит ниин сиэ-биирэ эбэтэр «Иирбит уонна итирбит ааас-бадыстыылар» диэн остуоруй хоһоонно күн бүгүнүгэр диэри тиийэн кэлэр. Оттон ити «культурнай иннин» диэн агитацияны, арыгыны ас нурдук көрүүнү угаайыылаах дьайыылар быһыыларынан сыаналыыбын.

Биһиги арыгылаах омуктар дьайдарын (культураларын) иитэриэ сатыы суохтаахпыт, эбиэйэхэлээн бүтүөхпүтүн иннэ, хайатын. Билигин кини пириэмийэн иллэбалай сылдьар кэмэ буолбатах, бэйэ бодотун биллиэр, тардыыр быыһын кэмэ. Кини аймах сайдыытын тухары омук омугу, норуот норуоту хаһан даҕаны тиитиэбитиҥ, арай ыытыыны, убаастыан сөп. Ону бэйэҥин биллиэ сайыннаахчына эрэ ситиһиэххэ сөп.

—Степан Федотович, эйиэхэ, геолог идеэлээх киһиэхэ, илбиһит буолуу, латынныы алфавиккаа киириигэ саныалары суруйуу, этии, саха норуотун урукку историятын үөрэтии хайа эмэ оттүнэн тэйиччэ туруохтарын сөп этэ буоллаҕа дии...

—Бир оттүнэн ити эторгуо оруннаах. Иккис оттүнэн билиҥнэ кини сүрдээх киэҥ билиҥ-көрүү, информация, сайдыы эйгэтигэр олорор. Онон кини бэйэтин интэриэһинэн уонна омугун да уратытынан туспа саныалардаах буолуохтаах. Холобур, физик-ученай Андрей Кривошапкин «Ытык Таҥара таҥараһыта» уонна «Евроазийский союз» диэн историческай кинигэлэри суруйда, саха алфавитынан Мэҥэ таастар суруктарын аахта. Суруйаччы, математик идеэлээх Николай Лугинов «Чыгыс-Хаан ыйаадыгынан» романын бастакы кинигэтин бачээттэтэ. Бу барыта бэйэ төрөөбүт норуотуттан тапталлан, сүгүрүйүүттэн, кэҥэн туттуттан силистэннэн тахсар.

Биһиги, сахалары, атын тас омуктар билиэн, билэн эрэллэрэ бэрт кылгас кэм буолла. Саха норуотун иэдэс кэннэ иннибитигэр турар. Тус хоту дойдуга, кини аймах историятыттан циркумполярнай цивилизация диэн баарын, кини ыаҕын иэдэс кэм дьоннорго эсэ дириҥник өйдүөхтэрэ, билиэхтэрэ турар.

П. СЫРОВАТСКАЙ кэпсэтэ.

УЛУУСКА биир бастыҥ үлэлээх Хатылытаабы «Иьургуһун» үөйүөнү үлэтин-хамнаһын хаһыатынан сырдатаары тиийиннибэр талгаһаларытаар оҕо аймах оонньуу-хорудуу, ким хаарыанан бырахса, ким салааскалыы, ким конньору сууруо-кэтэ аҕай сылдьаллара. Ыраас, чаҕыл күн, туус маҥан хаарга чоҕуос курдук ойуоккалаһар. Этиҥэ бэйэлээх дьэрэкээн өтүөх тастаах оҕолор хатан мүлсүүлэрэ тиийэн кэлбит Сахам сирин кэрэ саһыны дьигиньас музыкага буолан ыллыгыннарар. Бу үөйүөнү дьиэтэ урукку оттуур Субуруускай аатынан совхоз кинн хонтуората буолан дьон-сэргэ бөҕөтө тоҥуоруспут, массыына-трактор бөҕөтө субуспут түөлбэтэ этэ. Билигин оҕо тэриллэтэ буолара таһыттан кэлэн хараҕар тута бырааҕыллар — ыраас тыына күрдьүллүбүт тэлгэһэ, оҕо оонньуур площадката тутуллубут.

САҺА ПРОГРАММАНАН ҮЛЭЛИИЛЛЭР

Совхоз иккі аҥы туһунан хаһаайыстыбаҕа арахсыбытын кэнэ хатылыылар 1994 сыллаахха кинн хонтуораны оҕо тэриллэтиилэр биэрбиттэрэ. Маныаха кинилэр урукку детсадтарын дьиэтэ олус эргэрэн туһаттан тахсыбыта, саҥа тутуллуохтаах таас дьиэни оскуолаҕа анаан биэрбиттэрэ быһаарар оруолу ылбыта. Оччотооҕу сүбэдиссэй Елена Михайловна Иванова, хаһаайыстыбаннай чааска солбуйаччы Анастасия Семеновна Литвиненова үөйүөнү балатын бөҕөргөтүүгэ үүгэ сыраларын-хараларын биэрбиттэрэ.

Билигин бу тэриллэ-яс эттэ барыта обшивкаламмыт, муостата линолиумуран бүрүллүбүт, группалар утуйар, дьарыктанар хосторо туспаҕай гына оҥоһуллубуттар. Оҕолор сүүрэр-көтөр спортивнай салаалара, музыкальнай хосторо, сахалыы спорта-майгыта ҥорэтэр хос бэйэлэрэ аналларыгар сөп түбэһэрдик кэргэтиллэн, тэбириннэрэ кинини эрэ көрахсотох айылаахтык уустаан-ураннаан оҥоһуллубуттар. Хатылылар бэйэлэрин уруһуйдуттара Николай Колесов оҥортообут бэргэхэй уруһуйдара хас хос аайы кэриэтэ баалар, оҕолору айылҕаҕа, кэрэ эйгэтигэр үөйүөр сылаллаахтар.

«Иьургуһун» үөйүөнүгэ билигин турутунан 60 оҕо сылдьар, кинилэри көрүүгэ-харайыыга, ҥорэтиигэ 24, ол иһигэр 10 пед-үлэһит үлэлиилэр. Интэр үлэлэриигэр быйыл тэрдүс сылларын «Кыыһы, уолу аналларынан интин уонна оҕо чол доруобуйатаа» диэн программаннан салайтараллар. Бу программаны улууска экспериментальнай площадка буолаллар. Авторынан өр сылларга оҕо интинтигэр үлэлээбит, методист Елена Николаевна Николаева буолар. Үлэ сыала-соруга — оҕону олох кыра саастыттан кыһыны, уолун биллэрэ, аналларын ойдоото үөрэтии, төрөөбүт айылҕаларыгар чугаһатан, уол оҕо кыра боотур курдук саныаран, кыһыны көрө, харыстыы, көмүскэһэ, соҕо-махтайа улаатарын ситиһии. Оҕо кыра эрдэҕиттэн чол эттээх-сиинэх, арыгыны, табаҕы абаһы көрөр, итиэннэ сыстыбат буола улаатарыгар олук уруу.

Программаны олохтоох киэлэриигэ таба суолу тутуспуттар диэн тоҕоостоох балаҥнаахха наада. Ол курдук, улууска биллэр үлэлээх, чэбдик олоҕу пропагандалыыр «Ыллык» обществолыын, орто оскуолалыын шефтэһэн үлэлиилэр. Маныаха валеология учуутала Федорова Дария Николаевна, «Ыллык» силайааччыта Харламньева Иван Иванович көмөлөрө, оруоллара улаханын этэллэр. Бу «ус мунуна» таһаарылаахтык үлэлэтэллэр, оҕо үөйүөнтэн оскуолаҕа, оскуолаттан «Ыллык» тэриллэ сабыдыалытар кэнэн чол доруобуйалаах, билигин олохтоох бэлэмнээх кэнн буолан тахсар кыахтаах. Билигин даҕаны оскуола үлэлиттэрэ, төрөппүттэр консиллэриннэн үөйүөнтэн сылдьыбыт оҕолор бэйэ-бэйэлэриигэр сыһыаннара үчүгэй буолбут — кыргыттар кыыс, уолаттар уол буолар аналларын толору ойдуулаарын туһунан этэллэр.

Сүбэдиссэй Татьяна Николаевна Ефремоваттан салайар коллективын үлэтин-хамнаһын туһунан ыйыталлаастыннар маннык кэпсээтэ:

—Коллективпытыгар тирэх буолар, үчүгэйдик үлэлиир дьоннорбут элбэхтэр. Холобур, билигин үлэлии олорор программабыт автора, методист Е. Н. Николаева, 30-са сыл оҕо интинтигэр үлэлээбит Ф. М. Харламньева, старшай группа интэрчитэ У. П. Никифорова, музыкальнай интэрчитэ А. С. Деляева. Елена Николаевна оҕолорбутун интэрбитигэр хайысха биэрэр, саҥа суоллары көрдүүр кинибит. Фекла Марковна үлэтин опытынан барыбытыгар сүбэһиннит, наставниктыт буолар, мин суох бириэмэбэр мэлдьи солбуйар, быһата, тутаах кинибит. Ульяна Петровна оҕолору айылҕаны кытары сибээстиргэ айымныылаахтык үлэлиир. Маныаха бэйэтин баҕатынан, дьоҕурунан группаҕын дьарыктыырга аналлаах хос оҥоһуннуо. Анастасия Семеновна ыарчааннары үөкүү көрө алыбыгар үөйүөр. Оҕолоро үөкүүлүүр таҥастарын бэйэтэ тигэр, онуо таһынан акробатикаҕа дьарыктыыр, мода студиятын үлэлэтэр. Кинн дьарыктаабыт оҕолоро улуустааҕы, нэһилиэктээҕи конкурстарга, араас дьаһалларга ситиһиилэхтик кытталлар. Бу аастыы сылга ыытылыбыт бастыҥ аттар иһин куоталаһыыга «Сыл бастыҥ интэрчитэ» аатын ылбыта.

Бу программанан үлэлиирбитин сүрдээҕин сэҥээрэллэр. Бэйэбит методическай холбоһуктуут айыныы (Одьулуун, Хатылы, Болтоно детсадтара) улуус үөйүөннэриигэр семинардары ыыталлаатыбыт. Соторуутаабыта Дьокуускайга Духовность академиятыгар биһиги ыытар үлэбит опытын туһунан Е. Н. Николаева уонна Хатылы оскуолатын видеолентиҥэ учуутала Д. Н. Федорова «Чол олох — кинн сиэрэ, майгыта» диэн түмсүүгэ кэпсээтилэр. Улуустааҕы ҥорох управлениетын обоһуҥунан республикатааҕы экспериментальнай площадка буоларга туруорса сылдьыбыт.

Хайа баҕарар үөйүөннэргэ курдук, кыһалҕабыт элбэх. Бастатан туран, ҥп-харчы кырыыгычыгынан оҕолор аҥыр астарын арааһа аччаата. Иккиннэн, ӨРОМҮӨГҮНЭ ЭМИЭ харчы суох буолан котельнайбыт сылын аайы эрэйдиир, быйыл кыһын уу хаҥайдыыр мотуора элбэхтэ алдьанна сырытта. Үсүһүнэн, бу программабытынан үлэлиигэ оҕону эт-хаан оттунан эрчийиигэ физкультурнай үлэһит хайаан да наада. Урукку оттуур итиннэҕэ соҥтоох кадры буолан, дьарыктыыр сирин тэриллэн соҥтоохтук үлэлэтэн иннинит быйыл сарбыйыыга түбэһэн ураайбыта. Итэ эннит үс сүрүн кыһалҕабытыгар көмөлөһөллөрө буоллар диэн баҕалаахпыт.

Түмүктэн эттахха, «Иьургуһун» үөйүөн коллектива иннинэ кэскилэрбитин — кырачааннары иитиигэ сонун суолу тобулан таһаарылаахтык үлэлии-хамсыы олорор. Инникитин билигин ситиһиилэрин өссө чиҥэтэн эрчимнээхтик хардыылыылларыгар баҕарыаҕыт.

А. СЛЕПЦОВ.

ДАЛАН ТӨРӨӨБҮТ САЙЫЛЫГАР

Телевиэлорынан суруйаччы Василий Семенович Яковлев — Далан туһунан биэриини көрөн олус астынным. Ол курдук, тоҥтон толлубат, приэнэхтэн ингинбэт журналистар Лена Леонтьева, Мария Сидорова ылбыт интервьюларын истэн кинттим, көрдүм. Далан үөскээбит, атах сытыыларын суурбут-кэпшут сайылыгын, куба суорҕанынан сапта сыппытын да иһин, бу баардыы арылхайдык көрдөрдүлэр. Үйэ-саас тухары кэбэҕэскэ ыччаттар көрө сылдьыахтара. Далан аатын умнуохтара суоҕа, кинн аатынан оскуола аатаммыта үйэ тухары хаалыаҕа. Бу буолар кинн үөрэхтээн, суруйааччы буолан төрөөбүт-үөскээбит, уллаанныт сиригэр-уотугар сүдү бэлэҕэ.

Оскуола директора Н. И. Дьячковскайга эрэктиристы сылдьыбыттаахпын. Ол аҕыс ыйын бүтүүтэ эмээхситтэр, оҕонньоттор сайылыктарыгар тахсаары бэлэмнэммиттэрэ. Хара «оҕуспун» миҥэн дьиэ таһыгар кэлэн тохтообутум. Эмээхситтэр үөрүүлэриттэн бэдьэйэ сэлиннэн сылдьаллара. Утуйар тастарын, кыра дьаһыктарын, миллэрин-салларын үөрэ-көтө тасыыттара. Сэмэн оҕонньор торбосторун кэликкөбэ хаайталаабыта.

Бары сыарҕаҕа олороннор. Кытаанах диэки туох хоту хара «оҕуспун» муоһаланан тигинэтэ турбут. Аара эгиҥэ бэйэлээх киэн, үчүгэй алаастары, өтохтоору көрө иҥэн сайылыкпытыгар кэлбиппитин билбэккэ да хаалбыппыт.

Сайылыктарын дьиэлэрин аанын аһаат, эмээхситтэр дьоруонан сылдьан өтохтоору көрүтэлээбиттэрэ, өйтөн сылаах эти ыыччы буһарбыттара, саламаат, алаадьы оҥорон үөрүү-көтүү буолла, сыысыҥар сүрохпит ортотунан кинрэн истиннарда. Аҥыы олорон эмээхситтэр барахсаттар үөрбүт-көппүт сиэйдэрин көрөн кинн оссо астыннар. Эдэр саастарын ахтыспыттара.

Күрүө-хаһаа, тиҥиик — барыта уурбут-туппут курдук этилэр. Нуучча дьиэтэ ыраас, хартыына арааһа оҥоо ыйаммыт. Сайылык барахсан эгиҥэ бэйэлээх өтөөх сибэкилэриэн симэнэн, күөҕүнэн мэлгийэн, кинн сылдьыан, олоруон эрэ курдук буолара. Сэмэн оҕонньор бүөмчү саныыр сиригэр тиийэн кус бөҕөтүн олорон калбиппит. Эмээхситтэр көрүөх бөтөрөө оттуур күөс оргута охсубуттара. Түөтэ сита, ньаҕэйдэр мэҥиэрэйиннэрэ, ыт үрүүтэ бэйэтэ музыка буолан кутуллара үчүгэй да буолара. Итэ курдук В. С. Яковлев — Далан сайылыгар хаста да тахса сылдьан дьоһуйа сыныйаннан кэпситтээхпин.

И. САВВИН.

Чурапчы сэл.

ИСТИИЙ, ҮЙЭҐИН УҺАТА, ИҺИРЭХ ТЫЛЛАРБЫН!

Уоттаах сэриэ кытыылаахтарын, тылы, үлэ ветераннарын, Чурапчы нэһиҥиэгэ эрэйи-муҥу көрбүттэрин республика үгүс хаһыаттарыгар элбэхтэ сырдаттым, аттара үйэтийэриэгэр үлэлэйэн кинигэ оҥоро сылдьыбын...

Арай күн-күбэй иэдэс туһунан улаханнык ханнадыыктарбакка, ахта илиҥнэн. Журналист аатын ылбыт оҕото, иэдэс 70 саһын көрсө аҕыйах строкалаах ахтыыны оҥорорбун көрөөбүт Чурапчым улуулуун хаһыата өйдөөн, ойоон бэчэттиэ диэн эрэнэн, иэдэбир алгыстыын ыытыбын!

Мин бу суруйар строкаларбын иэдэс кыайан ааҕа суоҕа... Кини сэттэ уон сыл хаарын саппыгар түөрэн уулаардар диэҥэ биир буукубаны тэнэ аҥыаан суруйбакка, ахпакка кырдьан эрдэҕэ. Уола кини туһунан хаһаакка суруйбутун ким эмэ аҕаан биэрдэҕинэ, ол хаһыаты түөҕэр ылан ууран өр саҥата суох ыарыйэ олороҕо...

Баһыгы иэдэбит Мария Николаевна Местникова 1928 сыл муус устар 28 күүгэр Бахсы нэһиилэгэр элбэх оҕолоох дьиэ кэргэнигэ төрөөбүтэ. Аҕата олоҥхоһут Ньоодьуска Ньукулай — Местников Николай Петрович оҕолорун, сиэннэрин туулаан балыгынан, айылаан куобаҕынан аһатара. Колин кини көрбөт, истибит буолтун кэнэ (1950 сыллаахха 104 саһыгар олбүтэ) эбэбит Ньоонньо эмээхсин — Елена Гавриильевна Нестрикова — Местникова эмиэ туубут, күүгэ хаппаанныт буолан, биһигини, сиэннэрин, батыһыннара сылдьан үөрэтэрэ-такайара. Ол бу тэмэмыт балыгы эргэ сайылык өтохтор комуулуок оҕохторугар тиийэн үөлэн, күүгэбит тиритин тастаан, хатаран даанныга туттарын кыра харчы сыыһа ылан чэй, табах оҥостоллоругар эбиилэр быыылаҕа.

Үөһэ ахтан аһарбытым курдук, иэдэбит оскуолаҕа боруогун атыылаабатаҕа. Оҕо эрдэҕиттэн марыһах буолан саастыылаахтарыттан хаалан, сурук-бичик диэни билэр дьыҥаламматаҕа. Ол да буоллар, биһиги иэдэбит айылҕаттан бэриһиннэрбит дьикти дьоҕурдаах. Ол — кини истибитин тута сүһэн ылар дьоҕура! Иэдэбит оҕо эрдэҕиттэн дьон ыллыырын үүктэн, кэлин радиоҕа, телевиэлорга истэн үөрэнэн, арааһата, биһигиннэрдэр, аҕаар-суруйар дьоннооҕор, элбэх ырыаны билэр быыылаах. Иэдэбит быйыл тоҕо да 70 саһын тоҥтоҕо туоллар, сценаттан түспэт ырыаһыт, Кинн, бука, олоҥхоһут аҕатын баттаҕа.

Сэриэ сылларыгар иэдэбит Мария Николаевна улахан дьоҥу кытта тэҥнэ туран-олорон үлэлээбитэ. Саастыылаахтарга кыһыныан оскуолаҕа үөрэнэр буоллахтарына, иэдэбит «үөрэммэт буруйутаа» хотоҥтоо көмөлөһөрө эбэтэр сэриэ огдообото буолбут эдьиийин Акулина Николаевна оҕолорун көрөрө-истэрэ. Акулина Николаевна кэрэнэ бастакы хомуурта сэриэҥ барыаҕыттан солбуллубат эр киһи үлэтин толороччу буолбута, ол быыһыгар кизиэтин кэлэн хотоҕун көрөрө. Кинн быйыл саастыы Ньукуолуҥнан 80 саһын туолуоҕа. Алгыс баһа сылаанныы, амарах дуоһаалаах эдьиийбит!

Бэйэ дьоҥун туһунан суруйар оччо марахан буолуо дин саныаабат этим да, сорох сүөлүргүөҕэ, араастаан саныаҕа...

Иэдэ эрэйдэх, олохха көрсүбүт араас ыар охсуулары нарын саныыгар сүгэн тиийэн кэллиг. Аны бу сэттэ уон саастыы туоларын ый эрэ хаалбытын кэнэ иккис уолун күн сиригэр кэрэнэ, Бу эйиэхэ аҥы-аба, барыбытыгар ыар сүүк эйигин эмиэ кэбиэттэҕэ... Ол эрэдэ олох салҕанар, уолгуттан өр хаалла, сиэн диэн күнду кинн «эбэ» диэр миньигэс тыллара эйиэхэ нуус-уох уктуннаах! Мунчаарыыт мунньуллубатын, саныаҕырар саная кыйданыын!

Баар, этэҥнэ олорор оҕолорун, сиэннэрин дьоллорунан дьоллоох буол, үйэҕин уһат! Биһиги барыбыт эйиэхэ сүгүрүйэбит, эн олоххун уһатарга кыһаллыахпыт.

Күнду кэлиннибит, нуу-күбэй иэдэбит, аҕыс уонтан айхаллыахпыт, тоҕус уонтан тоҕуоруһуохпут, сүүс саастар сиэдэрэйдиэхпит!

Кыйданнын хомолто, кырдьыгы кыайтарыма.

Алаҥа дьиэбит аанынан айхаллыыр көрсүөххэ диэри уолуг Иван ПОПОВ, Россия Журналистарын союһун чилиэнэ.

Уус-Алдан.

ТИИҺИ КИСТЭЭН ОҤОРООЧЧУЛАР ТУТУЛУННУЛАР

НЮРЮНГРИ. Күнду металлыйын эргиэр уонна үрдүк боруобалаах комуутан тиис протеһын оҥоруутунан дьарыктаан Дагестан 3 олохтоох тутулуннна.

Күнүгэх Кавказ дьоно олорор квартираларыттан 300 граммтан тахса комус, тиһи оҥорор араас тэрил, медицинскай препарат тутулуннна.

СИА.

Бэтчох Тэрэлэй туһунан суруйбутум. Бэчэлэттэмэйтэн ахыыт буолуохтааххыт. Оннооҕор Кэтчэҥ быһаарбыттым. Бүтүн Тэрэлэйу быһаарабын. Бу—Хатылы тэрдэ киһи аата.

Сорохтор Тэрэлэйү Тэрэнэй диэллэр. Тэрэлэй—Тэрэ—ой. Кэсто сылдьарын курдук, тыллар олохтоно—**тэрэ**, сыһыарыылара эрэ атын-атын:—**лэй** уонна **нэй**.

Дьэ, итиэннэ саас-саһыынан ырытан көрүөҕүн.

Тугуй **тэрэ** диэн? **Тэрэ—дэрэ**. Оҥоһуу мунньуттан сиэтэр быа. Бастаан **дэрэҥ** көрүөҕүн.

Бу монголтан киирбит тыл. Аан тыл диэххэ дуу, сэрэтэн диэххэ дуу этэр буоллахха, дьиҥ тэрк тэрүттэах тыл **д** дорҕоонтон саҕаламмат. Оннук бириэмэ тыл баар буолар. Ол иһин тыл үөрэхтээхтэрэ **д** дорҕоонтон саҕаланар буоллаҕа да, тылы атын өҥнүктэн киирбит диэллэр. Ол курдук, бу **дэрэ**. Монгол тылыгар **дэр**—кольцо, вдеваемое в ноздри быка. Бурят тылыгар **дүрэ**—деревянное кольцо, продеваемое в нос быка. Калмык тылыгар **дэрэ**—волосяное кольцо, продеваемое в носовой хрящ верблюда.

Кордүгүт. Үкчү биһиэнэ диэн.

Дэрэ Бүлүү умнаһыгар киһи, сир аата буолбута баар. Ол курдук, Ньурба Чуукаарыгар Дэрэ, Суктаар Кириэстээҕэр Дэрэ Олексей диэн дьон олорон аастыыттар. Өссө. Ньурба Маҥнайгы Хаҥалаһыгар Дэрэ Куоһааҕа, Наказныйыгар Дэрэ Булуна, Дэрэ Тый Өлбүтэ, Үөһээ Бүлүү Хоротугар Дэрэ Арыыта диэн сирдэр бааллар.

Аны. **Дэрэ**. Ааас сыһыарыылары ылынан, сир аата буолбутун көрүөҕүн. Дэрэгээн—Ленскэй Орто Наахаратыгар, Дэрэкэй—Кэбэйи Сиэтэтигэр, Ньурба Сааллаанытыгар.

Көрдүгүт. **Дэрэ** киһи да, сир да аата буолбута диэн кини улууларга суох буолар эбит. Ол оннугар диэхэ эбитэ дуу...

Сэнэн Боло 1933 с. Театта Дьүлэйин 82 саастаах кырдьаҕаһа Е. М. Егоровтан—Миниэ уолуттан «Дыгын Тойон, Кончох Тэрэлэй, Батас Мондукээн» диэн үһүйээни суруйбут. Оннооҕор: «Былыр Дыгын Тойон бириэмэ бу дойдута, Тэрэ сиригэр, сэриилэх тахса сылдьыбыт. Тэрэ сиргэ диэн Таба үрэхха баар. Биллиэннээн Дьохсоҕоон дойдута-сиргэ буоларэ,—диэн кэпсиир.

Оннооҕор—Тэрэ сиргэ. Дьохсоҕоннго.

Тыл саҕаланыытыгар итэ курдук **д** уонна **т** араллыыллара иннинэ монгол тылыгар бэйэтигэр баара тиэйэн кэлбит үһү. Оннук тыллар холобурдарынан буоллаллар эбит манныктар: дайбаа—тэйбээ, долоҕой—толоҕой, дой—той, дойбүүр—тойбүүр, дутай—тутай, хураах—туораах, дүгүр—түгүр.

Аны **тэрэ** сыһыарыылара ылыммыттын көрүөҕүн.

Тэрэкэй Балай—Мугудай киһитэ. Тэрэкэй Тэрдэ—Мэҥэ-Хаҥалас Маҥнайгы Новгуктэйитин сиргэ.

Чуранчы Тэрэлэйүн, Тэрэнэйүн билаҕыт. Өссө. Былыр Бороҕон улууһун Маҥнайгы Лөгэйүгэр Тэрэнэй өйүүн диэн аар-саарга аатырбыт өйүүн олорон аастыта үһү диэн үһүйээн кэпсиир. Өлүөхүмэ Кэччигэр Абаҕа Тэрэнэйэ, Кэччи Тэрэнэйэ диэн сирдэр бааллар.

Суктаар Маҥнайгы Бордоҥуттар Тэрэнэк диэн сир баар. Байаҕантай киһитэ, улахан сэриилиит Модьуогу Тэрэнэк туһунан үһүйээни Өксөкүлээх Олексей суруйан хаалларбыта. Итэ сэриилиити Г. Х. Эргис Мадьыгы Тэрэнэк диэбит. Этнограф Ф. Ф. Васильев эмиэ Мадьыгы Тэрэнэк диэн сэриилиит киһи туһунан суруйбута уонна Өймөкөөн киһитэ диэбитэ.

Таатта кыраайы үөрэтээччитэ Е. Д. Андросов «Баай аҕа ууһа Баайаҕа» диэн кинигэтигэр Байаҕантайга олохтоох Саһыл Бытык үһүс уолун аата Мадьыгы Тэрэнэх диэн этэ диэбит. Ол кини Өймөкөөнтэ тиийбитэ диэн суруйбут.

Итэ аата Тэрэкэй, Тэрэлэй, Тэрэнэй, Тэрэнэк диэн буоллулар. Итиэннэтэн бу сыраыта Тэрэлэйү, Тэрэнэйү ылыаҕын.

-лэй. Бу саха тылыгар баар сыһыарыы. Аттары үөскэтэр. Тыл үөрэхтээхтэрэ кинини монгол тылыттан төрүттээх диэллэр. Оттон монгол тылыгар кини аттарга сыстар үһү. Дьэ, чахчы да ыыхтаах сыһыарыы эбит. Монголлары кытта ыаллыы олорор өҥнүктэр тылларыгар кириэнник өтөн киирбит. Саба сүүрбүт диэххэ сөп. Ол курдук, алтаоҥтарга, туваларга, хакастарга, буряттарга, эбэҥкиларга **-лай** сыһыарыылаах киһи аата элбэх. Итиннэ биһигинэ, сахалары, эбит.

-лай киһи, сир аатын үөскэппитэ диэн биһиэхэ олус элбэх. Саха сиригэр үрдүнэн. Оттон Чуранчыга, холобурдар, манныктар бааллар: Баҕалай, Бөрөлөй, Дьүлэй, Мукулай, Мэмиилэй, Мэммилэй, Оноолой, Таҥалай, Чомолой.

-най—бурят тылыгар аатта үөскэтэр сыһыарыы. «Изя, образующий суффикс—**най** имеет фамильярно-ласкательный, а иногда фамильярно-уничижительный оттенок». Оттон тоҥус-маньчжур тылларыгар **-най** эр дьон аатын үөскэтэр түс былыргы («древнейший») сыһыарыы буолар эбит.

-най киһи, сир аата буолта диэн биһиэхэ элбэх, Чуранчыга баалларын ылыахха: Алыкынай, Баҕынай, Буллугунай, Бурҕаанай, Бурхаанай, Бэчинэй, Даҕынай, Дыгынай, Кыыкынай, Корэнэй, Корээнэй, Лоҕукунай, Мылбаанай, Муоҥай, Токунай, Тыгынай, Ураанай, Чоҕунай, Чуунай.

Туһугар эмиэ да дьикти буолла. **Дэрэ**, атыннык эттэххэ, тыл **д** дорҕоонунан саҕаланыыта, кини улууларга суох, ангардастыы **т** дорҕоонунан саҕаламмыттар эрэ баалар. Оттон кытыы сирдэриэ? Д дорҕоонунан саҕаламмат элбэх диэххэ сөп, т-тан да саҕаламмыт баар. Холобур, Суктаардаҕы Тэрэнэк.

Итэ тугуй? Туохтанай? Аҕаастыыларбыттан итэ ким эмит быһаарыы буоларай.

Багдарыын Сүлбэ.

● НОРУОТ ЭМЧИТИН МУННУГА

Тымныйыыттан эмтэнии ньымалара

Бу ыстатыйабар норуот эмчитэ Владимир Алексеевич Кондаков лекциялларыгар сылдьан истибит тымныйан ыалдьыыны утары туттуллар ньымалары кытта бэлэмнэнэрэм.

Тымныйан ыалдьыбыт киһини, бастатан, тиратин нэриэххэ наада. Итэ уонна сылаах аһы сотору сотору аһатыахха уонна төһөнү кыайарынан итэ ууну иһэрдиэххэ. Оттон халыгынык үллүйэн баран утутуллуохтаах. Киһи тиритэн көлөҥүнэ кытта тымныйыыта тахсыахтаах. Сылаах ас күүс-уох кириэритэр көмөлөһөр. Ыарыһах кыайар буоллаҕына эбэхтик хамсаан, сүүрэн даҕаны көлөҥүнэ таһаарыныахтаах. Оттон этин кураанах таҥаһынан соттон баран саҥа кураанах таҥаһы таныыахтаах.

Күһүнгү, сааскы тымныы уугa түсүүт киһини сиргэ-уокка буоллаҕына туга бөдөх, хаппыт маһынан уот оттон баран ньылбы сыгынньахтаан иҥириэхтээххэн, итэ хойуу чэйи иһэрдиэхтээххэн. Тахсар көлөҥүнэ утары сотон ыллыэхтээх. Көлөҥнэ тахсан бүппүтүн кэнниэ үчүгэйдик аһатан баран утутуллуохтаах. Былыр тымныы уугa түсүүт киһини дьиэҕэ сиргэй ойоохо иҥэриэлэрэ үһү.

Былыргы сахалар тымныйан ыалдьыбыт киһиэхэ аһыйбыт лыыбаны тардаан, бэйэ кыһыйан кутаан үөрэ буһаран сиэтэллэрэ. Оччо саха ойоҕор сыраанан олорон сиэтэххэ ыарыы дөбөтүк тахсар диэллэр эбит.

Кырдьаҕастар үүнэр колуоннаан урутаахыттан мөлдьи сэрэтэллэрэ. Урутааһын диэн кини уладаан, айаннаан дэлби тиритэн баран эмиэ тымныыны иҥэн тымныйан ыалдьыыттан аатыыллар. Бу уладаан кутталлаах ыарыы. Туга сөптөох өмөн оҥоһуллубатаҕына, ыарыһах өлүөн да сөп. Урутаабыт киһи сүрэҕэ өлохсуйэр, хотуолуур, ыыйан аһаабат, сытан тахсар буолар. Тымныы көлөҥүн тахсар. Оннук киһини тиритиэриэххэ наада. Итэ уулу иҥэн наада, бэйэтин итэн да иһэрдиэххэ сөп. Бу олус туһалаах. Урутаабат туһугар итийэн, уладаан баран сойдооххо биирдэ аһыллар.

Кумахтаах сиргэ сылдьан тымныйан ыалдьыбыт киһини кумахха уот оттон эмтиэлэр. Маһа бөрытэ умайан бүтүөҕүнэ, хаҕын үчүгэйдик ырааастыылар. Кумаҕа киһи этин сиэбэт гынан сойоруун кытта хатыы сэбирдэҕин таҕаан ыалдьыбыт киһини оннооҕор сытыараҕын. Аттыттан арахпакка төбө тарытэрин, итийэрин, тулуйарын ыйыта, сүрэҕин табыгастан көмөйдөн олоруохтааххын. Оттон турбутун кэнниэ сылаастык үллүйэн утутуллуохтаах. Маннык ньымаҕан арамачыыны эмиэ эмтиэлэр.

Тымныйан ыалдьыыга өтуман оҥоһуллубут утахтар олус туһалаахтар. Кыа өтүн арыы утутар кыыныгаран хаабы оторон ыарыһахха күннэ биирдэ сыдаастык сиэтиллэхтэрин сөп. Бөҕа эмийэн (малина) өтөнүн, сэбирдэҕин хомуйан оргутан, кисиэл курдук оторон күннэ үстэ ыстакаанынан иҥэрдиэхтээх. Уҥуохтаах өтөну, хүүн оргутан күннэ биирдэн ыстакаанынан иҥиэххитин сөп. Бэрэ сиир отуп оргутан күннэ үстэ ньуосканан иҥэр эмиэ туһалаах.

Тымныйан ыалдьыыны «ссэ» эҥэ үөһүнэн, бүүчээн ыытынан эмтиэллэр. Эр киһиэхэ тыаны эҥэ үөһүн, дьахтарга атыыр эҥэ үөһүн уугa суурайан иҥэрдэллэр. Ахтыйбыт арыыны уулаҕаан баран тобуҥнан ыраастаан, сылаас үүтү кытта булкуйан күннэ үстэ ыарыһах турунуттан, ыаҕыттан көрөн иҥэрдэллэр. Былыр суоһу олорон, сылаас тыгынан тымныйбыт инэстэни утуттаан эмтэһии эмиэ баар эбит.

Евдокия КАЖЕНКИНА.

Петр Сивцев кылгас кэпсээннэрэ

ХАҺААЙЫТТАР ХАЙДАХТАРА

Сабининьэ, ынах, куоска иччилэрин туһунан кэпсэтэллэр.

Сабининьэ хайгыыр: «Иччим эрэйдээх кыайан да сиэбэт элбэх аһын астаан, куруук миин, хааны, бурдук ас ааас тобоҕун аһатар буолан абыраатыа»

Ынах этэр: «Хата, миигин ыабакка ыыпыта мэ буолла. Быйылгы күөх сайын үтүөтүн мин биллим. Үс илии сыаланным».

Куоска: «Амнаара, дьиэтэ эрэччи кутуйах уйата буолан, уйгулаах олох хайаҕытыттан да миэхэ!».

Куһаҕан асчыт аһын тобоҕо элбэҕэ, сүрэҕэ суох манныксыт ынаҕын уолларбыта, далаҕай хаһаайын баайа кутуйах хасааһа буолара итэ курдук «хайҕалгэ» сылдьара төһө бэрдин бэйэҥит сыаналаан.

СЭНЭЭН ИЭДЭЙБИТ

Саһыллаах бөрө булчуттан куотан иэнитгэр. Арай өйүүрэ олохтоох куобаҕы көрсө түсүүттэр. Улуу кыыллар уйулҕалара хамсаабытын куобах сөҥүйа көрбүт.

—Туохтан бачча туурҕыт хамсаата?

—Иэдэн буолла! Булчут эккиритэн аҥар...—диэн хардаалаах буолбуттар киниилэр.

—Хайаабыт дэ иһин, биир ойуур оҕолоро буоллахпыт. Итэ миэ орохпунан куотан көрүн,—диэн куобах сүбэлиир, хаан тэрдьиэн аһыма көрбүт.

—Туох үнүн-киэҥ суоллаах кылга дылы суол ыйардаах эҥ. Эйгиннээҕэр киэҥ сирдэриэн сылдьыллыыбыта, ааааны көрсүллүбүтэ. Эн эрдэйгыттан тахсар суолу булуллуо!—диэт, бөрө бэйэтэ билэриэнэн барбыт. Саһыл, саараан баран, орох устун сыбдыйбыт. Сотору булчуйка ситтэрэн бөрө өлбүтүн туһунан саһыл суоттан истибит уонна:

—Сордооҕум, уолҕамчы мунутаан, тэрдэ-ууһа суох куобах сүбэтин ылыммакка суорума суоллаанаҕа. Оҥэ эмиэтэ буоллар эҥин тыыннаах хаалыах этэ...—диэбит.

КИЬИЙ КҮҺЭЭХ, БАЛЫК ЫАМНААХ

Түҥүлгэҕэ мүһэни кытта үтэһэлэрэ эт моккуспутнан [illegible] Саха [illegible] ная университета Г. Башарин тэрийбит истории куруһуогун 40 сылын бэлиэтиир. Бу куруһуоктан саха бүтүн кэлэҥэ историктара үүнэн тахсыбыттара—40 докторлар уонна 60 наука кандидаттара.

Эмиэ итэ күн СГУ-га «Башаринскай аҕыылар буоллулар.

СИА.

Тэтэлэр 1998 с. ыам ыйын 8 күнүгэр диэри оҥоһуллуохтаах.

НОРУОККА АНАММЫТ ОЛОХ

ДЬОКУУСКАЙ. Муус устар 23 күнүгэр Ленин проспектыы 23 №-гэр, Саха сирин үөхүччүлээх историка-ученайа, профессор, общественнай деятель Георгий Башарин олорбут дьиэтигэр, өйдөбүнньүк дуосканы аһыы сиэрэ-туома буолла.

● 01 БИЛЛЭРЭР

БАҺААРТАН СЭРЭХТЭЭХ БУОЛУУ ЫЙА БИЛЛЭРИЛИННЭ

Улууска быйылгы сыл бастакы кварталыгар үс баһаар буолла. Бу түмүгэр балыстан сыананан 39787 солкуобайдааах хоромньу таҕыста. Баһаар тахсыытын барчиннээрэннэ сварканыыр үлэлэр, электропроводчиклар баһааччылаах, кэрдэбүлэ сөбө суохтук монтаастаныылара буолла.

Олохчо хостөрүнэн, баһаар туруута ордук күнүгүү уонна саастыы ыйдарга элбиир. Баһаары бохсор сыалтан СР Правительствотын 02-88 №-дээх уураҕынан 1998 сыл муус устар 20 күнүттэн баһаартан сэрэхтээх буолуу ыйа биллэрилиннэ.

Уураахха куораттар, улуустар дьаһалталара комиссия тэрийэн бары тэрилтэлэри, пэйилиэктэри, дьон олорор, муустар сирин саастыы-сайынгы сезонтан бэлэмнэйиннэрэ улахан болдьоҥнолорун уураллараллар, уот туруон сөптөөх кутталлаах объектарын үлэлэрин тохтотоллоруттар сорудаҕыаппыт.

Баһаартан сэрэхтээх буолуу ыйыгар маныыктары тутуһар бэлиитэлэр:

—гэлэсварочнай уонна уотуран үлэлэр бары корпусталарын толоруута хонтуруолу күүһүрдүөхха. Электроэнергияны туһанан ыытыллар үлэлэр туһаныллаах тэрилтэлэртэн көҥүллэөх барыахтаахтар. Үлэ миэстэтэ баһаартан сэрэхтээх буолуу кэриллэриннэн хаччыллыылаах буолуохтаах. Электросварочнай үлэлэргэ көҥүлэ суох үлэ ыйын эмиэтэннэскэ тардыллыахтаах;

—электриктэргэ, газоэлектросварщиктарга, механизаторларга/ объектар хараҕыларыгар тэрилтэ салайаччылара, туһаныллаах дьон инструктажтары оборуохтаахтар;

—объектар территорияларыгар баар түргэнник умайар средстволартан бөҕхолонуохха;

—тэрилтэлэр бас билиилэригэр баар баһаары уҥуорууга туттуллар средстволар, уу таһар массыыналар туруктара мэлдьи бэлэм буолуутун хаччыйыахха.

Бирдиилээн ыаллар, баайынай хаһаайыстыбаларын истиилэригэр: бөҕү-сыыны, эрдэс тобохтору баһаарыгай өттүнэн кутала суох сиргэ уматыахха. Кыһыннык сезонтан ордубут оту бир сиргэ мунньан күрүөлүөххэ. Оҕолор уотуран оонньуулларын бөҕүөхха, хонтуруоллуохха. Суукканы туттуллар куорааны таһынан умайар эттиктэри, ол эбэтэр, бензини, солярканы чаанынай дьиэлэр тастарыгар туруоруу, хаһаанны булгуччулаахтык бобуллар, буруйдаахтар эмиэкэ тардыллаллар.

Үлэлиир тэрилтэлэрбит, олорор дьиэлэрбит күлхомер буолбаттарын туһугар хас биирдии киһи үөһэ этиллибиттэри тутуһара прдоиллэр. Саастыы ыйдарга уот турар кутала ордук удаханын өйдүөххэ. Онон мэлдьи сэрэхтээх, бэлэм буолуохха.

Анатолий ХРИСТОФОРОВ,
Чурапчыталаҕы 29 №-дээх уоттан быыһыыр этэрээт инспектора.

Эҕэрдэлиибит!

Педагогическай үлэ ветерана, Россия үөрэҕэ-ритин туйгуна, убаастабыллаах сатаастыыта, Хоптоҕо нэйилиэгин олохтоохтуо ИВАНОВА Люция Ивановнаны 60 саастыын туолбуккуунан итинник эҕэрдэлиибит.

Иннинэ-кэлиэ дьаҥны истиҥ санаалыынан, сылаас сыҥнаҥнаан ейобул, тирэх буоларгар, Эйиэхэ барыы-түүнү баҕаран туран, чэгиэн-чэбдик сылдьан, оҕолоргунуун, сиэнэрэннэрин дьоллоохтук олорон, үлэлээн-хамсаан үйүнтэн-үйүн үйэлэнэргэр алгыс тылбытын тиэрдэбит.

Дириктэр Василий Романович, Роман Романович, Хайахсыттан Анисия Романовна Ивановтар дьиэ кэргэттэрэ.

x x x

Болтоно орто оскуолатын учуутальа, педагогическай үлэ, спорт ветерана, уус-уран самодеятельность актыыбынай кыттыылааҕын, ол сылларга үлэсиньаллаҥ дааҕырдарын тэрийиигэ улууска, республикаҕа үрдүк көрдөрүүнү ситиспит, улуус бирэ оҥыттаах физкультура учуутальа ЖИРКОВ Василий Митрофановичы бу күннэргэ 60 саастыын томторуу туолбуккуунан итинник, истиҥник эҕэрдэлиибит.

Эйиэхэ кырдьарга бэриммэт кытаанах доруобуйаны, иннинэ-үөрэнэ оҕолорун ытыктабыллаларыгар үйдэрэн, оҕолорун, сиэнэрэн таптаалларыгар тиэҕиэрэн, доҕотторун, бэрэ идэлээхтэрин ыраас санааларынан ыҥаттаран, үйүнүн, дьоллоохтук олоорго баҕарабыт.

Болтоно орто оскуолатын коллектива, улуустаҕы үөрэх управленията, үөрэх үлэһиттэрин профсоюбун улэна.

x x x

Алаҕар нэйилиэгин дьаһалтатын специалиһын ГОВОРОВА Анна Ивановнаны 50 саастыын туолбут кэрэ-болыс күннүүнэн эҕэрдэлиибит.

Ытыктыыр-убаастыыр, биирдэ алтыһан үлэлиир киһибитигэр, Эйиэхэ, чэгиэн-чэбдик доруобуйаны, күн сирин аҥыгар баар бары түүнү баҕарабыт.

Биирдэ үлэлиир коллегаларын.

x x x

Таптыыр кэргэммин, аҕабытын, биһиги дьиэ кэргэн ааҕа баһылыгын, Саха сирин кинэтин ветераны, Россия бочуоттаах кинематографиһын, Чурапчы сэлиэнньэтин олохтооҕун КОРКИН Платон Васильевичы үйэ анардаах үбүлүйүгүнэн—50 саастыын туоларгынан, таптыыр күүлү кыыспытын, балтыбытын, эдьиийбитин АНЮТАНЫ торообут күннүүнэн—8 саастыын туоларгынан уонна саастыы кэрэ Маай бырааһынныыгынан итинник, истиҥник эҕэрдэлиибит.

Эйиэхэ чэгиэн-чэбдик доруобуйаны, үчүгэй үөрэҕи, үлэни, үөрүү-көтүү аргыстаах үйүн дьоллоох олоҕу баҕарабыт.

Аҕабытыгар: кэргэнэ, оҕолоруттан, Анютаҕа; балтыт Алексаана, убайдарыт Виталий, Вася, нийэт, аҕат.

КЫАҺЫЫ 53 СЫЛЫГАР, СЭРИЙ УОННА ТЫЫЛ ВЕТЕРАННАРЫГАР АНАЛЛААХ БУУЛДЬАЛААХ СААНАН (ТОЗОВКАНАН) СЫАЛ ЫТЫЫТЫГАР КҮРЭХТЭЬИН БАЛАҺЫАННЬАТА

Сыала-соруга: буулдьаннан ыытыны пропагандалааһын, ыытар дьоҕуру сайыннарыы.

Буолар сир, бөлдьөҕө: Чурапчы сэлиэнньэтэ, эргэ заправка территорията, ыам ыйын 7 күнэ.

Тэрийээччилэр: улуустаҕы бөлүс общественнай, «Сахабулут» концерн, айылҕа харыстабылын комитета, «Саҕах» кинэ, улуустаҕы ис дьыала отдела.

Кыттааччылар: күрэхтэһиҥ хамаанданнан уонна бирдиилээн кыттыылар. Хамаанда пэйилиэктэриттэн, тэрилтэлэриттэн, оскуолаларыттан саҕаытан тутулуга суох тэриллэр.

Хамаанда составэ: 3 эр киһи, 1 дьахтар (3 уол, 1 кыыс).

Кыттааччылар усулуоспаралара: хамаандаҕа 40 солк., дьиэнэктэрдэ—10 солк.

Саа уонна ботуруон суох түбэлтэтигэр булт общественнай уонна «Сахабулут» хаччыйаллар.

ПРОГРАММАТА:

11 ч.—мандатнай комиссия.

11 ч. 30 мүн.—күрэхтэһии.

50 м сытан эрэ 7 №-дээх мишенэҕэ 3 боруобалыыр, 10 зачетка ыытыы. Барыта 20 мүнүүтэ бэриллэр. Бойо саата көҥүллэнэр.

Күрэхтэһиҥэ кыттарга сайдапка, инструктаһыа барбыт туһунан рапорт (пэйилиэк баһылыга, тэрилтэ салайаччыта илии баттааһыннаах, бөлүөхтээх) мандатнай комиссиҥҥа туттарыллаллар эбэһэтэлиннэй.

Күрэхтэһиҥэ кыттыы эмиэтиннэһэ хамаандалар салайаччыларыгар, бөлүөстэбиталлэргэ суктэриллэр.

Кыайыылаахтар, чемпионнар грамоталарынан, сыаналаах биринээстэриннэн наҕараадаланаллар.

Тэрийэр комиссия.

АТЫЫЛЫЫБЫТ

Мэйэкэ саахары, куула—280 солк.

Высшай суортаах бурдуку, куула—180 солк.

Ыраах арыытын, дьаһыга—550 солк.

Кыһыл хортоошуйу, литэтэ—3 солк. 50 харчы.

Чурапчы сэл. Красильников уул. 6 №-гэр «Оптовик» ХЭО-ҕа обэтэр 21-182 тел. билиэн.

Дириэ бөҕүөлэспиттэн көҥөрөн ыларга 8х8 м, онно 4х5 м салаҕаһыннаах буруус дьиэни. Билсэр тел. 26-240.

Чурапчы сэлиэнньэтин Ярославскай переулоҕын 5 №-ринээҕи дьиэ бастакы этээһигэр 2 хостоох, [illegible] ааларга тиийбэтэх. Күннүгү оттуур эргэ ыаллыыт дьаһай буолбут. Тоҕо диэтэхха, ол саҕана убаһа туутун ийдаана кэлэр. Ону ол диэбэккэ, быйылгы киинэ ыны күннүгүгэ көҥөрүллүбүт. Быыларыын «күнүн-саас» дэнэн ыллаан туолбатах. Ыраахтан, Иккис ыарырҕаталлара—эмп-тоҥ ардыйаабыта, тоҥнарыай управление хаччыйар эбит эрээри, ол ушэн-харчыттан ыытыллыбыт. Хамутун, урунгу совхоз саҕаттан аҕалыллыбыт

БИЛЛЭРИЛЭР

Ыам ыйын 6—7 күннэригэр Чурапчы сэлиэнньэтигэр уоскай хаанааһын, хаһыргас, сотуун маҥылары утары прививка, куйукта эмтэһиннэ оноһуллуоннаан, сүөһүлэргитин маанын бэрэдэтиэн аҕаларгытыгар.

Ыам ыйын 6 күнүгэр:

—Милиция Алаһыгар сарсыарда 7 чаастан эбиэккэ диэри идин бас, 2 чаастан былырыыргы мотоциклларгар Чапчаа тумулун олохтоохторо;

—сарсыарда 7 чаастан эбиэккэ диэри Сельхоз томторуттар, күнүс 2 чаастан Мурун Тыалыыйаҕа ити эргин олохтоохтор;

—ветеринарнай станция ити эргиннэҕилэр.

Ыам ыйын 7 күнүгэр:

—сарсыарда 7 чаастан Кольцовой, 2 чаастан Западнай уулуссалар былырыыргы сиргэтигэр;

—сарсыарда 7 чаастан эбиэккэ диэри интернат-оскуолаҕа ити эргиннэҕилэр, 2 чаастан туббохынаҕа, эмиэ бу күн сарсыарда 7 чаастан эргэ бөҕөлөрүнэн ити эргиннэҕилэр.

Төлөбүрү: 1—4 төбөҕө 20, 5 төбөҕө 17, 6 төбөҕө 16, 7—8 төбөҕө 14, 9—10 төбөҕө 13, 10-тан үөһэ 12 солк.

Ветеринарнай станция администрацията.

x x x

Үчүгэй туруктаах рулоннуур пресс-подборщиги УАЗ автомашинаҕа атастаһабын.

4 центнер кэтэх цистерналаах уонна электростанцияны атыылыыбын.

Билсэр тел. 23-281, 23-430.

x x x

Бу күннэргэ «Саха олох» маҕаһынынга улуустаҕы типографиҕа оноһуллубут телефон абонемента (справочник) атыыга таҕыста. Сыаната—50 солк.

ОБЪЯВЛЕНИЕ

В связи с прекращением срока действия постановления Правительства РС (Я) от 11 июля 1997 года № 308 «О временной отмене пеней за коммунальные услуги, электроэнергию и газ для населения» и вступлением в силу постановления Правительства РС(Я) от 10.07.96 года за № 58, Центральные электрические сети предупреждает о том, что будут начисляться частному сектору пени в размере 1% за каждый просроченный день от общей суммы долга в установленные сроки, за использованную электроэнергию.

Чурапчинский РЭС, ЦЭС.

МАХТАНАБЫТ

Оҕолорбут Муся уонна Петя Прокутскай куораннан хараҕыларыгар операцияҕа баран кэлэллэригэр күүсүөмө, ойобул буолбут аймахтарбыттыгар: Дириэтэ Матвеевтарга, Кытаанахтан Нестеревтарга, Толобтон Евдокия Егоровна, Семен Егорович Максимовтарга, Хатыҥыттан Яковлевтарга, Дьокуускайтан Федосеевтарга, Хоютановтарга, Чурапчыттан убайбыттыгар Иван Иванович Хоютановка истиҥник махтанабыт.

Дьолу-соргуну, үтүө доруобуйаны баҕарабыт.

Ийэлэрэ, аҕалара Хоютановтар.

АТЫЫЛАҺАБЫТ

Чурапчы сэлиэнньэтигэр уһаайыбалаах дьиэни. Билсэр тел. 21-884.

КОНКУРУУ

Хаһыат муус устар 25 күнүнээҕи нүөмэрин иннинэ бадаһатыгар бэчээттэммит В. Д. Семенова «Бириэдэлээхпит ситиһиитэ» диэн ыстатыйатын 4-с абзаһыгар «Марфа Владимировна Свицеваттан» диэн конкуруну ааҕыллыахтаах.

Хаһыат аныгыскы нүөмэрэ ыам ыйын 7 күнүгэр, чэпиэрэгэ, тахсыаҕа.

Тыыл, үлэ ветерана, Алаҕар нэйилиэгин олохтооҕо

ПАВЛОВА Елена Степановна

мэлдьи олбуутүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Бары оҕолоругар, аймахтарыгар Алаҕар нэйилиэгин дьаһалтата.

—Кыайыгар Бахсы орто оскуолатын учуутальыгар Сокольникова Прасковья Егоровнаҕа Бахсы нэйилиэгин дьаһалтата, орто оскуола [illegible] аатын Мутудайтан ветеран М. Д. Васильева ыларын ситиспит. Аны быйыл сайын 6 улуус зональнай күрэхтэһиилэрэ биһиги улууспутугар ыытыллаллар күүтүллэр.

Дьэ, итиннэ көмөлөөх, үлэлээх улуус бирэ улахан нэйилиэгин ветераннарын учаастагын кытта биленнэбит. Кылаабынайа, миэстэҕэ баллаах, үлэлиир быыбаахтаах уонна баҕалаах.

С. МАКСИМОВА.

Редакторы солб. А. М. СЛЕПЦОВ.

НАШ АДРЕС: 678700, с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а». ТЕЛЕФОНЫ: редактор—21-332, отделы—21-265, магазин—21-505.

Чурапчинская улусная типография. Г. с. Чурапча,

ЗАКАЗ №№ 49—50.